

BITKA NA NERETVI*

MEĐUNARODNA VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA UOČI BITKE NA NERETVI

U sled teških poraza na istočnom frontu — glavnom ratištu drugog svetskog rata — i u severnoj Africi, krajem 1942. vojni i politički položaj fašističke Nemačke i Italije bio je jako uzdrman. Posle prvih uspeha u julskoj ofanzivi, Nemci su zaustavljeni pred Staljingradom i na Kavkazu, a zatim je Sovjetska armija prešla u protivofanzivu i već krajem novembra pred Staljingradom opkolila nemačku 6. armiju koja je, posle dvomesečnih borbi, početkom 1943. bila potpuno razbijena i uništena. To je značilo odsudnu prekretnicu drugog svetskog rata u korist antihitlerovske koalicije.

Posle poraza osovinskih snaga kod El Alamejna krajem oktobra 1942. i koncentrične ofanzive saveznika sa istoka i zapada ka Tunisu, rat u Africi je završen u maju 1943. uništenjem nemačkih i italijanskih trupa. Dok je saveznička avijacija u to vreme znatno pojačala bombardovanje nemačke teritorije i industrije, engleska flota je potpuno zagospodarila Sredozemljem, a američke snage na Dalekom istoku, posle pobede kod Midveja, konsolidovale su se i stabilizovale svoju odbranu. Tako su fašističke armije u jesen i zimu 1942/43. na evropskom, afričkom i azijskom ratištu doživele sudbonosne poraze i morale su prepustiti strategijsku inicijativu antihitlerovskoj koaliciji.

U takvom sudbonosnom obrtu, kada je sve više rasla i opasnost od iskrcavanja savezničkih snaga u Evropu, nemačko

* Bitka na Neretvi obuhvata <leo operativnog ciklusa od 9. februara do 23. marta zahvatajući operativni prostor gornjeg toka Neretve i Rame.

vrhovno komandovanje otpočinje sa organizovanjem odbrane »tvrđave Evrope«, pri čemu je i problem odbrane Balkana predstavljao jedno od životnih pitanja sila Osovine. Usled permanentnih operacija narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, nemačka Vrhovna komanda je — poučena iskustvom iz prvog svetskog rata — pravilno uočila značaj ovog ratišta za odbranu »južnog boka tvrđave Evrope«, i zato je Hitler u novembru 1942. odlučio da uništi Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede i likvidira jugoslovensko ratište i svaki otpor, odnosno sve ono što bi u ma kakvom obliku moglo pružiti pomoć iskrcanim anglo-američkim snagama.¹

VOJNO-POLITICKA SITUACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU KRAJEM 1942. GODINE

Nakon dolaska proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom u Bosnu u leto 1942, narodnooslobodilački pokret u Bosni i Hrvatskoj dobio je znatno veći zamah. Mnogobrojne ofanzivne operacije proleterskih brigada i jedinica sa bosanskog i hrvatskog operativnog područja uspešno su se razvijale sve do kraja novembra 1942. Time su postignuti veliki vojno-politički rezultati, jer je u širokom pojasu dinarskog grebena stvorena prostrana slobodna teritorija od Kupe do Neretve. Pored velike plime oslobodilačkog pokreta koja je zahvatila sve zapadne oblasti zemlje, plamen ustanka širio se u sve strane. Tada su formirane mnoge nove brigade i odredi. U to vreme, drug Tito je doneo odluku o formiranju divizija i korpusa, tj. o *stvaranju, narodnooslobodilačke revolucionarne vojske*, što je, po njegovim rečima, bilo »*najveći dosadašnji uspeh narodnog ustanka u zemljama Jugoslavije*«. Sa stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske stvarali su se, učvršćivali i dalje razvijali i narodnooslobodilački odbori, kao stalni organi nove revolucionarne narodne vlasti. Na istorijskoj skupštini narodnih predstavnika u Bihaću krajem novembra 1942. stvoreno je Antifašističko veće

¹ Ta odluka je doneta u Vinici na sastanku Hitler — Ler, kojem je prisustvovao i poglavnik NDH Ante Pavelić radi traženja pomoći za borbu protiv partizana. No, za sprovođenje u delo takve odluke bila je potrebna saglasnost Italijana u koje Hitler nikad nije imao dovoljno poverenja, a još manje uverenja u njihovu vojničku vrednost. Italijansko rukovodstvo nije ništa znalo o tome niti predviđalo ovu ofanzivu u vreme kad se u Vinici radala ideja o njoj.

narodnog oslobođenja Jugoslavije. »Stvoren je prvi put poslije okupacije naše zemlje jedan centralni politički organ od predstavnika svih naroda Jugoslavije« — kazao je drug Tito.

Međutim, i pored aktivnog zalaganja na mnogim područjima, kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji trajala je i u drugoj polovini 1942. godine. Okupator je u tim pokrajinama posle niza uspešnih ofanziva zajedno sa četničkim snagama preuzeo inicijativu i ostvario gotovo potpunu kontrolu čitave ove teritorije, izuzev nekih planinskih rejlona u kojima su se uspeli održati pojedini naši odredi. Tu krizu narodnooslobodilačkog pokreta u istočnim oblastima jugoslovenskog ratišta krajem 1942. Vrhovni štab je neprekidno imao u vidu i nastojao ne samo da je prebrodi nego i što brže popravi.

Opšte vojno-političko stanje u Sloveniji bilo je nešto bolje. Iako su italijanske i nemačke trupe u svojoj velikoj ofanzivi u drugoj polovini 1942. brzo ovladale gotovo čitavom slobodnom teritorijom na području Slovenije, ipak su se partizanske snage većim manevrima uspele ne samo održati, nego su u to vreme formirane i 4 nove brigade.

U Vojvodini i Slavoniji naši partizanski odredi su u zahvatu komunikacija vršili diverzantske akcije, ali bez nekog većeg operativnog efekta, jer su naše snage u tim oblastima bile još malobrojne.

Prema tome, krajem 1942. godine bilo je najvažnije to što je u *centralnom delu Jugoslavije bila stvorena narodna država* (*»država u nastajanju«*) sa svojim bitnim faktorima: *teritorijom, vlašću, narodom i vojskom duboko revolucionarnim, oslobodilačkim, antifašističkim i spremnim da i dalje podnose najveće žrtve i naprezanja — do krajnje pobede nad fašizmom. Ova »Titova država«* (kako su je Nemci u svojim operativnim dokumentima tada nazivali) kao glavno uporište narodnooslobodilačkog rata i revolucije, predstavljala je rastuću opasnost za sve pozicije okupatora u čitavoj Jugoslaviji, pa i na Balkanu.²

² U svome izveštaju Vrhovnoj komandi od 11. X 1942. komandant italijanske 2. armije u Jugoslaviji general Roata, pored ostalog kaže: »U najvećem delu Hrvatske ustanici mogu da rade šta hoće ili skoro tako računajući na pomoć saveznika ili slabu efikasnost hrvatskih trupa«. Kasnije, zbog mučne situacije u Africi i na istočnom frontu, kada je Vrhovna komanda od njega zatražila da odvoji nekoliko divizija i uputi ih na tamošnje frontove, on je 12. XI 1942. odgovorio da ne može odvojiti ni jednog vojnika, jer u ovom slučaju ne bi bilo apsolutno moguće održavati sadašnju situaciju.

Takvim poletom narodnooslobodilačkog pokreta sa takvim njegovim vojno-političkim rezultatima, već posle prve godine narodnog ustanka u Jugoslaviji, zadat je težak udarac celokupnoj politici okupatora na Balkanu. Sada je već bilo očevidno da je »Titova država« epicentar velike oslobodilačke borbe, odakle se plamen može brzo preneti i u susedne balkanske zemlje i to baš u vreme kada je Balkan mogao predstavljati prvi objekat savezničkog iskrcavanja. Zbog toga je Hitler od tada pa sve do kraja rata gledao na Balkan sa najvećom zabrinutošću.

NEMACKO-ITALIJANSKE PRIPREME, PLANOVI I SNAGE

Krajem decembra 1942. u Hitlerovom glavnom stanu kod Rastenburga u istočnoj Pruskoj održana je konferencija pod neposrednim Hitlerovim rukovodstvom na kojoj su sa nemačke strane učestvovali Ribentrop i Kajtei, a sa italijanske Cano i načelnik štaba Vrhovne komande Kavalero, kao i drugi njihovi saradnici. Na toj konferenciji Hitler je istakao da u proleće 1943. treba očekivati desant anglo-američkih armija na jugu Balkana (u Grčkoj) i da u tom cilju treba preduzeti sve vojno-političke pripreme za dobijanje tog napada i sigurnu odbranu Balkana. Pored drugih političko-diplomatskih i stratezijskih odluka u pogledu pojedinačnih napora i koordinacije dejstava koja su predviđena na ovome sastanku među osovinskim partnerima i njihovim satelitima, odlučeno je da se pristupi generalnom čišćenju Jugoslavije ne samo od partizanskih snaga nego i od svih oružanih formacija koje nisu uključene u italijansku ili nemačku vojsku, kao što su bili četnici. Ribentrop i Kajtei, s jedne, i Cano i Kavalero s druge strane, razradili su ove Hitlerove postavke u toku 19. decembra.³

³ O tim razgovorima u knjizi: »Šta se u istini događalo« Hajnc Holdan na str. 451, kaže: »Feldmaršal Kajtel izjavio je italijanskoj gospodi da se hrvatska teritorija mora očistiti zajedničkim nemačkim i italijanskim trupama i to još u toku zime zbog jakog engleskog uticaja na ovom području. Firer je izjavio da srpski zaverenici moraju biti uništeni i da se pri tome ne smeju koristiti nikakvi blagi metodi. Feldmaršal Kajtel dodao je ovome da svako selo u kome bi se pronašli partizani mora biti spaljeno do temelja«.

General Roata, u svojoj knjizi »Osam miliona bajoneta«, na str. 181 — kaže:

»Najzad na izmaku 1942. OKW (nemačka vrhovna komanda oružane sile) daje na znanje da se u proleće 1943. godine može očekivati anglo-američki napad na Balkan uz prethodno zauzimanje Krita. Usled

Iako je tom prilikom odlučeno da se i četnici smatraju zaverenicima i da im zato treba oduzeti oružje, Italijani nisu bili skloni da ovu odluku sprovedu u delo. Prema zabeleškama Kavalera, general Roata je smatrao da su »četnici jedini koje imamo za nas u tome sektoru i da ih Italijani moraju kao takve zadržati«. No, bez obzira na to što su Nemci ostali uporni u svojim gledištima, iz svih sačuvanih dokumenata vidi se da nijedna italijanska komanda ili štab bilo na kojem delu okupacionog područja nisu ni pomišljali da razoružaju četnike, *i na njih su se oslanjali sve do kapitulacije Italije u jesen 1943. Tako su postupali i neki nemački komandanti uz prećutno odobravanje svoje više komande.*

Nemačko-italijanski operativni plan za ofanzivu (čije su osnovne smernice konačno utvrđene početkom januara 1943. na sastanku obeju strana u Rimu) poveren je na izvršenje nemačkom general-pukovniku Leru glavnom komandantu Jugoistoka (Grčka, Bugarska, Srbija i NDH) koji je, u duhu direktiva primljenih od Hitlera i Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga (OKW) u toku januara 1943. održao niz sastanaka sa Roatom i Kavalerom. Na zajedničkoj konferenciji u Rimu, 3. I 1943. kojoj su prisustvovali i komandanti italijanskih snaga u Grčkoj, Albaniji, Crnoj Gori, Dalmaciji i Sloveniji — odlučeno je⁴ da se izvedu:

— operacija »Weiss I«, čiji je cilj bio da se unište partizani u severozapadnom delu centralne slobodne teritorije, na prostoru Karlovac — Ogulin — Gospić — Knin — Bosanski Petrovac — Prijedor — Glina s tim da Italijani jednovremeno razoružaju četnike u Zapadnoj zoni NDH;

— operacija »Weiss II« koja bi usledila za prethodnom, a cilj joj je bio da se unište partizani u jugoistočnom delu slobodne teritorije i na prostoru: Drvar, Glamoč, Livno, Jajce, Ključ i

toga, — po Hitlerovim recima ne sme se rizikovati i naći se u tom momentu s jednim neprijateljem s lica, a drugim s leđa. Zbog toga je trebalo uspostaviti apsolutan mir na Balkanu«, a u toku te operacije trebalo je likvidirati i četnike kao anglo-američke saveznike. U to vreme bilo je slučajeva da se u četničkim štabovima, u periodu 1941—1943, susreću anglo-američki oficiri sa italijanskim oficirima.

⁴ Opšti plan ovih operacija, koje je razradio štab grupe armija »E«, tj. komanda Jugoistoka, odobrio je Hitler, s tim da stupi na snagu 15. januara 1943. Negde krajem januara iste godine, kad su operacije već bile u toku, Ribentrop je u Berlinu izjavio italijanskom ambasadoru Alfijeriju da bande moraju biti uništene i to muškarci, žene i deca.

— operacija »Weiss III« u kojoj bi Italijani jednovremeno sa prethodnom razoružali četnike južno od Neretve u Hercegovini, Dalmaciji i Crnoj Gori. Sve tri operacije trebalo je izvesti u tri etape u toku zime 1943. (januar, februar, mart) u prostoru od Kupe do Drine.

Osnovna koncepcija neprijateljske ofanzive bila je *opkoljavanje, razbijanje i uništavanje glavnine Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda i ponovna okupacija slobodne teritorije u Hrvatskoj i Bosni gde su se ove snage nalazile u toku 1942.* Međutim, predviđene operacije nisu izvedene po planu, jer je NOV ubrzo preotela inicijativu. Umesto »Weiss I i II« izvedene su tri krupne operacije na području Une, Neretve i Drine, od kojih dominantno i odlučujuće mesto ima bitka na Neretvi.

Od ove velike koncentrične neprijateljske ofanzive (u kojoj su, pored okupatorskih, učestvovala ustaško-domobranske i četničke snage), nemačko komandovanje je očekivalo da će se konsolidovanjem Nezavisne Države Hrvatske sve nemačke trupe moći povući iz nje i da će se obezbediti ne samo sadejstvo ustaško-domobranskih trupa na istočnom frontu, nego i dovoljno radne snage sa slobodne teritorije za prisilan rad u Nemačkoj (interesantna je nemačka direktiva »da se operacije podese kako bi bilo što više zarobljenika«) i takvo oživljavanje privrede, da se NDH može sama snabdevati i isporučivati boksit (Mostar) i žel. rudu (Ljubija) u punom obimu.

U dopunskim pismenim instrukcijama nemačkih i italijanskih komandanata predviđene su drakonske mere: iseljavanje stanovništva, pljačka sve imovine, paljenje i rušenje svih sela... »Pretražiti svaki grm i svaku kuću...« glasila su poslednja naređenja trupama.

Učešće nemačkih, italijanskih i kvislinških snaga za svaku operaciju (Weiss I, II i III) bilo je tačno predviđeno detaljno razrađenim operacijskim planovima.⁵

⁵ U periodu februar — mart 1943 — za vreme bitke na Neretvi — u Jugoslaviji su se nalazile sledeće snage:

— *nemačke snage*: 8 divizija, 4 pešadijska i 4 policijska puka, 25 samostalnih bataljona, razne druge manje jedinice i vazduhoplovstvo; ukupno oko 134.000 vojnika;

— *italijanske snage*: 16 pešadijskih divizija i delovi 1 konjičke divizije, 2 obalske brigade, 18 bataljona i 7 diviziona granične straže, veći broj raznih bataljona, druge manje jedinice, vazduhoplovstvo i ratna mornarica; ukupno oko 290.000 vojnika;

— *bugarske snage*: 5 divizija, 1 konjička i oko 2 granične brigade, i policijske i druge manje jedinice; ukupno oko 75.000 vojnika;

Početkom jeseni 1942. pod komandom generala Lera, komandanta nemačke 12. armije u Solunu, nalazile su se nemačke trupe u Grčkoj, Srbiji, Bugarskoj i Hrvatskoj, a pod komandom generala Badera, vojnog zapovednika Srbije, 4 posadne divizije: 704, 714, 717. i 718. posadna divizija za osiguranje, dok se SS divizija »Princ Eugen« formirala u Banatu, s tim što su njeni prvi delovi već bili stigli u Kruševac. Vojnom zapovedniku Srbije, u taktičkom pogledu, bile su potčinjene i jedinice bugarskog 1. dobrovoljačkog korpusa, dok su nemačke policijske trupe (koje su deystvovalе po naređenjima Himlera) sarađivale sa vojskom u pojedinim njenim operacijama.®

Prema sporazumu nemačke i italijanske Vrhovne komande bilo je predviđeno da u velikoj zimskoj ofanzivi »Weiss I« od nemačkih trupa učestvuje armijski korpus »Hrvatska«, pod komandom generala Letersa: SS divizija »Princ Eugen« (oko 20.000), 369. legionarska divizija (oko 18.000), 714. divizija (do 8.000), 717. divizija (do 10.000), a kasnije i 718. divizija⁷ iste

— *mađarske snage*: delovi 2 pešadijske i 1 konjičke divizije, 2 pogranična odseka, 1 samostalni puk, pomoćne jedinice i vazduhoplovstvo; ukupno oko 25.000 vojnika;

— *snage Nezavisne Države Hrvatske*: 7 divizija, 15 brigada, 64 samostalna bataljona, 6 žandarmerijskih pukova, druge manje jedinice, vazduhoplovstvo i mornarica; ukupno oko 181.000 vojnika;

— *kvislinške oružane snage u Srbiji*: Srpska državna straža, Ljotićev Srpski dobrovoljački korpus, četničke snage Draže Mihailovića i Ruski zaštitni korpus; ukupno oko 34.000 vojnika;

— *bela garda (MVAC) u Sloveniji*: oko 5.000 vojnika.

U periodu mart — april 1943, prema neprijateljskim dokumentima, u Jugoslaviji se nalazilo 36 kompletnih okupatorskih i kvislinških divizija, 19 brigada, 9 pukova i 114 samostalnih bataljona, tj. ukupno oko 744.000 vojnika, ali je u ovoj velikoj zimskoj ofanzivi učestvovao samo deo ovih snaga, što će se videti iz kasnijeg izlaganja. (Ovi podaci su uzeti iz arhive Vojnoistorijskog instituta — Beograd.)

⁶ Zbog bojazni od savezničkog iskrcavanja na Balkanu, nemačko-italijansko komandovanje je reorganizovano na taj način što je 1. januara 1943. štab 12. armije pretvoren u Grupu armija »E«, ali je zadržan naziv: »vrhovni komandant Jugoistoka« (Balkana). Ler je od tada direktno komandovao i italijanskom 11. armijom u Atini (gen. Dieloco) i italijanskom 12. armijom na Rodosu. Pod italijanskom Vrhovnom komandom i dalje su ostale grupe u Albaniji (gen. Dalmaco), u Crnoj Gori (gen. Pircio Birolì) i Supersloda (gen. Roata), verovatno i zbog toga što tamo nije pretila neposredna invazija.

⁷ Nemačke divizije na Balkanu sa rednim brojevima preko 700 bile su posadne sa starijim ljudstvom. Imale su po dva puka od tri bataljona i jedan artiljerijski divizion. Od svih nemačkih divizija najbolja je bila SS divizija »Princ Eugen«, formirana od nemačke manjine u Banatu; raspolagala je jakim motorizovanim parkom, a bila je opremljena i za brdski transport.

jačine, tj. ukupno oko 60.000 vojnika, a od *italijanskih* — jedinice 5, 8. i 6. italijanskog korpusa italijanske 2. okupacione armije, i to delovi divizija: »Lombardija« (Lombardia), »Re«. »Sasari« (Sasari), »Murde« (Murge) i »Bergamo« i druge pomoćne i tehničke jedinice sa okupacione zone Dalmacije i Hercegovine — u ukupnoj jačini oko 25.000 vojnika, a od snaga domaćih izdajnika: 3. i 5. domobranska planinska brigada na Baniji u okviru zadatka 369. legionarske divizije, 3. domobranski puk i 5, 10, 30. i 35. ustaški bataljon u rejonu Korduna u okviru zadatka SS divizije »Princ Eugen«, 12. domobranski puk sa Ličkom stražom (jačine 4 bojne) u Lici u okviru zadatka italijanske divizije »Re« i 2. planinska brigada u rejonu Sanskog Mosta u okviru zadatka nemačke 717. divizije. Kasnije su u samoj bici na Neretvi upotrebljene sve ustaško-domobranske posade i garnizoni u trouglu Prozor — Sarajevo — Mostar u okviru operativnih zadataka nemačkih ili italijanskih divizija; četnici pod komandom Draže Mihailovića, ministra izbegličke kraljevske vlade, koga su Italijani obavestili o predstojećoj zimskoj ofanzivi protiv partizana. Pošto se svesrdno odazvao željama okupatora, njegove jedinice su učestvovala u borbama protiv NOV pod neposrednom italijanskom komandom. Po zapovesti generala Roate od 15. I 1943. (XXI, br. 771) koja je upućena komandama 18. i 6. armijskog korpusa, četničke formacije iz Dalmacije i Hrvatske trebalo je da se angažuju na pravcima dejstva italijanskih divizija »Lombardija«, »Re« i »Sasari«, s tim da jedna grupa hercegovačkih i crnogorskih četnika dejstvuje iz rejona Knina ka Glamoču, a druga od Prozora ka Glamoču, Livnu i Duvnu radi presecanja odstupnice partizanima ka jugoistoku. Mada je, zbog intervencije nemačke Vrhovne komande, dejstvovala samo kninska grupa četnika ka Srbu, Draža Mihailović je u bici na Neretvi u toku februara i marta upotrebio protiv nas oko 25.000—30.000 četnika koje je mobilisao u Hercegovini. Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni i potčinio ih štabu italijanskog 6. korpusa, što će se videti iz kasnijeg izlaganja.⁸

⁸ Draža Mihailović je u ovim krajevima prisilno mobilisao tako reći sve do poslednjeg čoveka, a njegovi opunomoćenici pri glavnim okupatorskim komandama: Blažo Đukanović, Dobrosav Jevđević i Ilija Trifunović Birčanin imali su zadatak da obezbede u toku ovih operacija svestranu saradnju i koordinaciju. Mnogobrojni dokumenti iz ratne arhive okupatora i domaćih izdajnika govore o izdajničkoj ulozi, cilju i namerama četničke organizacije Draže Mihailovića u toku bitke na Neretvi.

Na operacijskom pravcu naše Glavne operative grupe koji je vodio preko italijanske okupacione zone — dolinom Rame i gornjim tokom Neretve u istočnu Hercegovinu, snage italijanskog 6. armijskog korpusa nalazile su se u sledećem rasporedu:

— divizija »Murde« u dolini Neretve i Rame i u rejonu Širokog Brijega, sa težištem odbrane u jako utvrđenom trouglu: Mostar — Konjic — Prozor;

— divizija »Mesina« u zoni: Korčula — Pelješac, Metković — Ljubuški;

— divizija »Marke« u zoni: Stolac — Trebinje — Bileća — Gacko i

— divizija »Emilija« —u Boki kotorskoj.

Naš »prolaz« ka jugoistoku vodio je preko zone divizije »Murde« koja je početkom februara 1942. imala u Prozoru: tri bataljona i jednu motorizovanu četu 259. peš. puka, 3. haub. bateriju 100 mm 154. art. puka, dva voda topova 47 mm, jedan vod minobacača i jednu četvu od 10 lakih tenkova, tj. oko 1.100 vojnika, s tim što je Prozor bio utvrđen betonskim bunkerima, opasan bodljikavom žicom i obezbeđen solidnim vatrenim sistemom; u Rami jedna četa 103. mitralj. bataljona sa 6 tenkova; u Ja'blanici: jedna i po četa 259. peš. puka, jedan bataljon sa komandantom bataljona i komandantom 259. peš. puka i četiri mitraljeska voda i jedna baterija 75 mm M. 13, tj. oko 900 vojnika; u Konjicu: jedan pešad. bataljon, štab 103. mitralj. bataljona, jedan vod minobacača 81 mm, jedan vod topova 100 mm M. 22 i oko 200 četnika, a posle 22. februara i jaka četnička grupa od oko 1000 ljudi koja je došla od Glavatičeva; i u Mostaru: štab divizije »Murde« sa prištapskim jedinicama, štabovi 259. i 260. peš. puka i 154. puka, kao i tri bataljona 260. peš. puka.

PRIPREME I PLANOV I VRHOVNOG ŠTABA NOV i POJ

Vrhovni štab NOV i POJ je početkom januara 1943. iz izveštaja o koncentraciji neprijateljskih snaga u Karlovcu i na Baniji, i o prikupljanju četnika oko Knina i u Hercegovini zaključio da se priprema neka ozbiljnija neprijateljska ofanziva, ali se nije mogla utvrditi osnovna ideja operacijskog plana niti vreme početka ofanzive.

Vrhovni štab je zaključio da se veliki vojno-politički rezultati koji su postignuti do jeseni 1942. u centralnom delu

Vrhovni komandant drug Tito sa štabom Druge proleterske divizije

jugoslovenskog ratišta, gde je bilo težište rata i revolucije, mogu sačuvati samo produžavanjem ofanzive i održavanjem inicijative u svojim rukama. Zato je još početkom decembra 1942. sa 1. i 3. divizijom preduzeo napade u centralnoj Bosni, naročito na komunikaciji Sarajevo — Brod, ne samo radi onemogućavanja neprijateljskog saobraćaja već i radi povezivanja sa našim snagama u istočnoj Bosni; sa jedinicama 2. proleterske divizije i IV operativne zone prema Posušju, Sinju i Kninu; sa jedinicama 1. hrvatskog korpusa i Primorsko-goranske grupe brigada na komunikacije: Sisak — Dubica, Zagreb — Split, Zagreb — Sušak i Gračac — Knin, i sa jedinicama 4. i 5. krajiške divizije na komunikaciju: Banja Luka — Bos. Novi — Hrv. Kostajnica, a u sadejstvu sa slavonskim partizanskim jedinicama na komunikaciju Zagreb — Beograd. Zahvaljujući ovim operacijama oslobođeni su Prnjavor, Teslić i Zepče, prekinuta je pruga Doboj — Sarajevo, stvorena je nova slobodna teritorija, prekinute su glavne komunikacije u Bosanskoj krajini, Baniji, Kordunu i Lici, a stotine zarobljenika, mnogo topova, minobacača i dru-

gog materijala palo je u ruke naših jedinica. Uporedo sa ovim ofanzivnim operacijama Vrhovni štab je preduzeo niz mera radi obuke trupa, školovanja kadra, reorganizovanja štabova, urednijeg snabdevanja jedinica, mobilizacije stanovništva, opravke oružja itd.

Uoči neprijateljske ofanzive naše glavne snage u Hrvatskoj i Bosni bile su u sledećem rasporedu: *1. hrvatski korpus*: 7. divizija (7. 8. i 16. brigada) i Banijski odred na slobodnoj teritoriji Banije orijentisani na front Kostajnica — Sunja — Petrinja — Glina; 8. divizija sa 5. i 15. brigadom na pravcu Karlovac — Slunj, dok je njena 4. brigada operisala na Žumberku sa 13. proleterskom brigadom; Kordunaški odred zatvarao je pravac iz Karlovca između Korane i Mrežnice; Primorsko-goranska grupa (6. i 14. brigada) sa Ličkim partizanskim odredom u rejonu Plaškog; 6. divizija (1. 2. i 9. brigada) na frontu Čudin Klanac — Gračac; *1. bosanski korpus*: 4. divizija sa 2. i 5. brigadom bila je na Kozari, a 6. brigada zatvarala je pravac Sanski Most — Bosanska Krupa; 5. divizija (1. 4. i 7. brigada) nalazila se u širem rejonu Sanskog Mosta pretežno na desnoj obali Sane; 8. krajiška brigada zatvarala je pravac Bosanski Novi — Otoka; Grmečki, Kozarački i Janjski partizanski odred na svojim terenima dejstvovali su u okviru zadataka '4. i 5. divizije; Kombinovana (kasnije 10) brigada na pravcu Bosansko Grahovo — Knin. *Divizije neposredno pod Vrhovnim štabom*: 1. proleterska (1. proleterska, 3. sandžačka i 3. krajiška brigada) na prostoru Prnjavor, Teslić, Banja Luka; 2. proleterska divizija sa 2. srpskom i 4. proleterskom (crnogorskom) brigadom u rejonu Bosanskog Grahova, a 2. dalmatinskom na pravcu Duvno — Imotski; 3. divizija (1. dalmatinska, 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada) na prostoru: Travnik — Žepče — Zenica; 9. dalmatinska divizija bila je tek u formiranju (koje će trajati tokom celog februara) u zoni Biokovo — Imotski — Ljubuški. *Divizije pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba nisu se nalazile u zahvatu neprijateljskog projektovanog obruča, već su bile pogodno postavljene za manevar u bilo kojem pravcu.*

Ideja vrhovnog komandanta o prodoru naših glavnih snaga ka jugoistoku i prenošenju težišta rata i revolucije u naše istočne oblasti datira još od rane jeseni 1942. Ova ideja je imala dublji politički i strateški smisao, jer je, pre svega, trebalo pomoći dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji (koji je tokom 1942. bio ne samo u stagnaciji, nego i u krizi), a zatim ugroziti glavne balkanske

komunikacije Beograd — Sofija i Beograd — Solun, koje su za okupatora dobijale utoliko veći značaj ukoliko se približavala opasnost od desanta Saveznika u Grčkoj. Mada se nije žurilo sa ostvarivanjem ove ideje pre proleća 1943. ipak je neprijateljska ofanziva (koja je krajem decembra 1942. bila na pomolu) doprinela da vrhovni komandant drug Tito početkom druge polovine januara konačno odluči da glavnim snagama NOV odmah preduzme pohod ka jugoistoku opštim pravcem Livno — Rama — gornji tok Neretve i dalje preko Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore proдре u pravcu južne Srbije, Kosova i Metohije i Makedonije radi jačanja narodnooslobodilačkog pokreta u ovim oblastima.⁹ Ovu veliku operaciju trebalo je izvesti u tri etape, i to: u prvoj do Neretve, u drugoj od Neretve do Drine, u trećoj od Drine do Lima, a oдавde dalje na jugoistok prema strategijsko-političkim prilikama koje budu tada vladale. Isto tako predviđeno je da se pokret glavnih snaga izvrši pod zaštitom jedinica 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa, kojima je vrhovni komandant blagovremeno naredio da žilavom i elastičnom odbranom slobodne teritorije u operativnoj zoni: Lika — Kordun — Banija — Bosanska krajina stvore potrebno vreme i prostor za pripreme i koncentraciju snaga radi izvođenja prve etape u zc-ni: Prozor — Ivan sedlo — Mostar (od koje je zavisila sudbina čitave operacije). Kad je obrazovao Glavnu operativnu grupu u koju su ušle: 1, 2, 3. i 7. banijska divizija, a početkom marta i 9. dalmatinska divizija (tek u formiranju) i 7. krajiška brigada, vrhovni komandant je na *savetovanju sa štabovima 1, 2. i 3. divizije 8. februara u Duvnu podrobno izneo ceo plan naše protivofanzive i na licu mesta izdao sva potrebna naređenja i uputstva za ostvarenje prve etape, tj. do izbijanja na Neretvu*. Pošto je ova etapa bila najteža (jer se na pravcu Glavne operativne grupe nalazio utvrđeni trougao: Prozor — Ivan sedlo — Mostar sa nizom kružno branjenih garnizona u naseljima duž komunikacije Sarajevo — Mostar koje su se bezuslovno morale savladati), to je u samom početku trebalo sasrediti jake snage koje će u snažnom i iznenadnom naletu smrviti neprijateljsku odbranu u tom trouglu, izaći iz dugačkog tesnaca Rame i gornjeg toka Neretve i što pre izbiti na kalino-

⁹ Ova' veoma duboka i po ciljevima značajna operacija zahtevala je svestraniju i dugotrajniju pripremu od one koju smo mogli izvesti, jer smo, umesto više nedelja, za sve to imali svega nedelju dana! Zbog toga je Vrhovni štab mnoge teške krize u toku bitke na Neretvi uspešno rešavao zahvaljujući zalaganju i požrtvovanju svih naših jedinica i uspeo da ovu bitku kruniše pobedom.

vačko-nevesinjsku visoravan. S druge strane, za zaštitu bokova naše Glavne operativne grupe ne samo u periodu prelaza Neretve nego i za vreme prodiranja dugačkim tesnacem u njenom gornjem toku sve do izbijanja na liniju: Kalinovik — Ulog — Nevesinje, trebalo je predvideti jake snage koje bi *u ulozi stalnih pomoćnica* onemogućile prodore neprijatelja sa pravca Sarajeva i sa juga iz Mostara prema kolenu Neretve.

Za izvođenje prve etape protivofanzive Vrhovni štab je uputio:

— *desnu kolonu* (2. proletersku diviziju) pravcem Livno — Duvno — Imotski — Posušje — r. Drežnica, sa zadatkom da likvidira uporišta između Mostara i Jablanice, preseče sve komunikacije u dolini Neretve i osigura od pravca Mostara (desni) južni bok naših snaga;

— *srednju kolonu* (3. udarnu diviziju) pravcem: Jajce — G. Vakuf — Prozor — Rama — Konjic, sa zadatkom da uzme G. Vakuf, Prozor, Ostrožac i Konjic i obezbedi prelaz preko Neretve u rejonu Konjica;

— *levu kolonu* (1. proletersku diviziju) pravcem: G. Vakuf — Solakova Kula — Bradina — Ivan sedlo, sa zadatkom da izbije na železničku prugu i put Konjic — Ivan sedlo, poruši sve putne objekte, ovlada uporištima i na Ivan-sedlu obezbedi levi bok naših snaga od Sarajeva; i

— 7 banijsku diviziju u *opštu zaštitnicu Glavne operativne grupe*, s tim da se kreće pravcem Bihać — Bos. Petrovac — Drvar — Glamoč — Sujica — Prozor.

Sem toga, naređeno je da se iza Glavne operativne grupe kreće i oko 4.000 ranjenika i bolesnika koji se nisu smeli ostaviti u rejonu Bosanske krajine na milost i nemilost nadirućim neprijateljskim kolonama. Ova velika moralno-politička obaveza koju smo imali uvek pred očima, znatno nam je sputavala operativnu slobodu u svim operacijama, pa i u bici na Neretvi.

Tih dana je vrhovni komandant drug Tito preko radio stanice »Slobodna Jugoslavija« obavestio sve naše narode, sve jedinice NOV i sve partizanske odrede širom naše zemlje da je neprijatelj preduzeo veliku ofanzivu u Bosni i Hrvatskoj i pozvao sve starešine i rukovodioce narodnooslobodilačkog pokreta da ulože krajnje napore i požrtvovanje da se neprijateljska ofanziva suzbije. Zato je naredio svim partizanskim jedinicama u Sloveniji, Slavoniji, Sremu, istočnoj Bosni, Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori da pređu u napadna dejstva ne samo na komu-

nikacije neprijatelja nego i na sva njegova uporišta, sa ciljem da mu nanesu što veće gubitke i vežu njegove snage u dotičnim okupacionim zonama.

UVODNE OPERACIJE

BOJEVI U ZAŠTITNOM LUKU: BOSANSKA KRAJINA — BANIJA — KORDUN
— LIKA OD 20. I DO 20. II 1943.

9. januara na sastanku između Lera i Roate u Zagrebu kome su prisustvovali general Liters, novopostavljeni komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj, i general Glorija, komandant italijanskog 5. korpusa, konačno su utvrđeni planovi operacije »Weiss I«. Osnovna operativna koncepcija za ovu ofanzivu najbolje se vidi iz originalne zapovesti generala Litersa, komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj, od 12. januara, koja glasi: »U sadejstvu sa V italijanskim korpusom razbiti partizansku državu na teritoriji Karlovac, Ogulin — Gospić, Knin, Petrovac, i istrebljenjem bandi (tj. partizanskih snaga V. T.) i ostalih nepouzdatih elemenata, stvoriti osnove za bezbednost i za uredno i pravilno upravljanje ovom oblasti. U tom cilju nemačke trupe u Hrvatskoj polaze zorom 20. januara sa linije Karlovac, Glina, Kostajnica, Bosanski Novi, Sanski Most i prodorom brzih jedinica ka Bihaću i Petrovcu opkoljavaju i uništavaju partizanske grupe koje se pred njima nalaze«. General Roata naredio je da 5. korpus sa tri divizije (»Lombardija«, »Re« i »Sasari«) sa linije Knin — Ogulin, usmeri svoju ofanzivu ka liniji Bihać — Slunj, stim da postepeno pomera severno krilo ka jugu i zatim u čvrstom dodiru sa 7. SS divizijom obrazuje obuhvatni front prema jugu na liniji Dabar — Slunj. Ofanzivu je trebalo da podržava oko 12 eskadrila nemačkog, italijanskog i domobranskog vazduhoplovstva.

Ugovoreno je da se ostane pri dvojnomo komandovanju, čije su se nezgode ispoljile u samom početku operacije. Ustaše, domobrani i četnici stavljeni su pod italijansku ili nemačku komandu, prema tome kojoj su okupacionoj oblasti pripadali. *General Liters je u svojoj zapovesti za ofanzivu predvideo da se motorizovani bataljoni 7. SS i 717. divizije, brzim prodorom sastanu kod Vrtoča već drugog dana ofanzive, da preseku slobodnu teritoriju na dva dela, kako bi sprečili prodiranje partizana ka severu ili jugu, a zatim ih opkolili i uništili u obrazovanom*

obruč. Očividno je težište neprijateljske ofanzive bilo usmereno ka liniji Bihać — Petrovac, a opkoljavanje naših glavnih snaga — u Bos. krajini, u rejonu Grmeča.

Nemačko i italijansko komandovanje je blagovremeno grupisalo snage i sredstva za ovu ofanzivu. Nemci su doveli iz Nemačke 187. i 369. rezervnu diviziju, a iz Srbije 7. SS diviziju, dok su se njihove posadne divizije, 714. i 717, već nalazile u svojim okupacionim područjima u Bosanskoj krajini, a delom u Slavoniji. Italijanske okupacione divizije »Lombardija«, »Re« i »Sasari« bile su već sredinom januara spremne da sa određenim snagama po predviđenom planu otpočnu nastupanje. Smatra se da je u operativnom području Like, Korduna, Banije i Bosanske krajine u operacijama u toku januara i februara učestvovalo oko 60.000 Nemaca, 25.000 Italijana i oko 10.000 ustaša, domobrana i četnika, tj. ukupno oko 95.000 neprijateljskih vojnika.

Za razliku od nemačkog, italijansko komandovanje (posebno general Roata) veoma je pesimistički gledalo na ostvarenje postavljenih ciljeva. Smatra se da je u projektovanom planu zajedničkih operacija najveći nedostatak bilo to što je u zoni Glamoč — Livno — Duvno ostavljen neposredan otvor prema jugoistoku — ka Hercegovini, iako su bile predviđene ofanzivne akcije četnika od Prozora i Knina ka Glamoču (do kojih nije došlo) i taktika veoma sporog metodičnog pročešljanja terena (sa tempom od 5 km na dan).¹⁰

Tok operacija. U januaru i prvoj polovini februara svu težinu ove neprijateljske ofanzive primile su jedinice 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa koje su, i pored izvesnih slabosti višeg komandovanja, uz maksimalne napore, žrtve i stradanja potpuno izvršile postavljene zadatke — obezbedile su Glavnoj operativnoj grupi Vrh. štaba potrebno vreme, prostor i ostale uslove za sprovođenje protivofanzive ka jugoistoku.

Neprijateljska ofanziva koja je otpočela 20. januara, tekla je veoma sporo jer su čela 7. SS i 717. divizije koje su bile

¹⁰ Neprijatelj je za ovu ofanzivu na izrazito planinskoj, besputnoj, kamenitoj i šumskoj zoni, u toku zime, protiv naših brzopokretnih, planinskih jedinica, čije je najmoćnije oružje bilo manevar i bliska borba, Pravilno upotrebio brdske i planinske pešadijske trupe, snabdevene brdskom artiljerijom i minobacačima i potpomognute dejstvom avijacije i tenkova, naročito u zahvatu komunikacija, rečnih prelaza i planinskih prevoja. U stvari, njegova pešadija nam je od januara pa sve do kraja juna 1943. bila glavna prepreka na putu izvršenja postavljenih zadataka.

nosioći glavnog manevra i imale zadatak da se drugog dana operacije sastanu kod s. Vrtoča, posle 5 dana bila još 150 km udaljena jedno od drugog. Naime, na karlovačko-bihačkom pravcu 8. divizija i Primorsko-goranska grupa brigada pružile su kod Velunja i Slunja žestok otpor, dok je 5. krajiška divizija uporno zadržavala 717. diviziju, tako da je tek posle dva dana uspeła da pređe Sanu kod Vrhpolja. I 6. krajiška brigada je više puta odbacivala 2. planinsku brigadu sa Djedovače i Brajića tavana u Sanski Most, a 7. banijska divizija (koja je i dotle dejstvovala ofanzivno) nanela je osetne gubitke 369. legionarskoj diviziji, naročito na Baltić-brdu. Jedinice 6. divizije takođe su uspele da zaustave sporo napredovanje angažovanih delova italijanskih divizija »Lombardija«, »Re« i »Sasari« (one su prešle svega nekoliko kilometara) na liniji: klanac Ploče — Carda, Cudin klanac. Tržić — Tobolić — Plaški. Zbog ovog obostranog neuspeha Nemci i Italijani su se međusobno optuživali i opominjali jedni druge da se brže i energičnije kreću u sledećoj fazi operacija. Tako se njihov ambiciozni plan o presecanju slobodne teritorije i opkoljavanju sveo na frontalno potiskivanje naših snaga koje su imale slobodan otvot za povlačenje ka jugoistoku. Mada je Liters naišao na žilav otpor 7. divizije na Baniji i 8. divizije na pravcu Slunj — Bihać, kao što je i očekivao, ipak se naša situacija krajem januara na svim frontovima odbrane slobodne teritorije počela naglo pogoršavati. Naše snage na pravcu Karlovac — Bihać nisu mogle izdržati pritisak 7. SS divizije, a Glavni štab Hrvatske, štab 1. bosanskog korpusa, pa ni Vrhovni štab, nisu raspolagali nikakvim rezervama kojima bi mogli brzo intervenisati. Zato su operativne nedaće na frontu rešavane manevrovanjem po unutrašnjim pravcima, ukoliko je to faktor vreme dozvoljavao, ali su se time znatno iscrpljivale i onako premorene jedinice. Dok su trupe 7. SS divizije na pravcu Karlovac — Bihać, posle prodora u Drežnik Grad, 26. januara ozbiljno ugrozile Bihać, jedinice 369. divizije pretrpele su nove udarce kod Brezovog polja, a ustaška 2. planinska brigada potpuno je razbijena kod Eminovaca. Za to vreme je 5. divizija zadržavala 717. diviziju, a 6. divizija u Lici jedinice divizija »Re« i »Sasari«, dok se 4. divizija kretala od Kozare ka Podgrmeču.

Pošto su pojačali pritisak na svim pravcima, naročito prema Bihaću i Bos. Petrovcu, Nemci su 29. januara uveče bez otpora ušli u Bihać. Dalje potiskivanje naših jedinica još nije davalo operativnih rezultata, jer je 7. SS divizija (pred kojom se sada

nalazila naša 7. banijska koja je dobila naređenje da brani Ripački tesnac) bila udaljena oko 70 km od 717. divizije čije je nadiranje ka Petrovcu uspešno zadržavala 5. divizija. U postepenom povlačenju, pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama, jedinice 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa nalazile su se 28. januara u sledećem rasporedu: 1. hrvatski korpus napustio je Kordun i Baniju (ostao je samo Kordunaški partizanski odred oko s. Primišlja); Banijski odred (koji je trebalo da oстане) povukao se sa 7. divizijom u Bosansku krajinu; 7. banijska divizija vodila je teške zaštitničke borbe i prebacivala se kod s. Pokoja na Uni, a 8. divizija povlačila se u Liku;¹¹ posle pada Ličkog Petrovog Sela 15. brigada se povukla ka Bihaću, a 5. brigada je pod komandom 7. divizije prelazila Unu; u isto vreme Primorsko-goranska grupa brigada stigla je preko Kapele u Prijeboj, a 6. divizija se čvrsto držala na frontu Gračac — Ploče — Plitvička jezera. U toku povlačenja 1. bosanskog korpusa pred 717. divizijom situacija je bila najteža kod 4. divizije u Podgrmeču, jer je 717. puk prodro do s. Benakovci, gde su ga blokirale 2. i 5. brigada, dok je 6. brigada na širokom frontu od linije Lju'bija — Stari majdan do severnih padina Grmeča sprečavala prodor neprijateljskih delova iz Sanskog Mosta ka Banakovcima; 1. brigada 5. divizije nalazila se na istočnim padinama Grmeča prema Sanskom Mostu, 7. brigada na cesti Sanski Most — Bos. Petrovac oko s. Velagića, 4. brigada na Manjači, prema Sitnici, a 10. brigada kod Grahova prema Vrliki i Kninu.

U toku 29. i 30. januara 7. SS divizija je u rejonu Bihać — Ostrožac koncentrisala snage radi daljeg nadiranja ka Petrovcu. Za to vreme su naše snage u Podgrmeču nastavljale teške borbe sa 717. divizijom koja je vršila bezuspešne napore da

¹¹ 8. kordunaška divizija imala je zadatak da u sadejstvu sa 7. banijskom divizijom i 6. i 14. primorsko-goranskom brigadom na sektoru Korduna spreči neprijateljsko brzo napredovanje u pravcu Bihaća i stvori potrebno vreme za evakuaciju ranjenika i stanovništva dublje u slobodnu teritoriju, odnosno u planinsko-šumske rejone. zatim, posle povlačenja sa Korduna na područje Like, da ne dozvoli neprijatelju da od Bihaća proдре levom obalom Une preko Lapca na sektor Drenovača — Kulen Vakuf i spajanje italijanskih i nemačkih trupa u ovom rejonu, i da u saradnji sa 6. ličkom divizijom razbije italijanske snage u rejonu Lapačke doline, a zatim da u sadejstvu sa ostalim snagama na ovom području preduzme ofanzivne akcije u Lici.

deblokira opkoljeni 737. puk kod s. Benakovca. *Verujući da su se naše glavne snage povukle u rejon Grmeča i da će ga odsudno braniti, general Liters je 30. januara odlučio da uputi 7. SS, 369. i 717. diviziju koncentrično ka Grmeču, što će biti i glavni zadatak nemačkih trupa u drugoj fazi ove ofanzive.* Tako je neprijatelj 31. januara sa svojih 6 divizija vršio snažan pritisak na deo slobodne teritorije, na liniji: Ključ — Sanski Most — B. Krupa — Bihać — Korenica — Bunić — Ploče — Mazin — Bos. Grahovo.

U čitavoj prvoj polovini februara krajiške divizije i brigade vodile su danonoćne borbe sa nemačkim snagama u kojima su obe strane imale vrlo teške gubitke. Dok je Nemcima pošlo za rukom da prođu i kroz Grmeč, gde nisu našli naše glavne snage, italijanska divizija »Sasari« u Lici stigla je do Gornjeg Lapca, ali su je ovde napale i odbacile jedinice 1. hrvatskog korpusa. Pošto Italijani nisu uspeli da se probiju u rejon Plješevice na levoj obali Une ostao je netaknut deo slobodne teritorije. Kako ni italijanske divizije nisu izvršile postavljeni zadatak, već 20. februara bilo je očevidno da nije postignut postavljeni političko-strategijski cilj: konsolidacija NDH, uništenje partizana, čvrsto držanje zauzete partizanske teritorije itd., mada su gotovo sve naše jedinice imale dosta gubitaka, a narod Banije, Korduna, Like i Bosanske krajine pretrpeo je velike štete i doživeo ogromne patnje i stradanja.

Uviđajući da je ofanziva pretrpela političko-strategijski neuspeh, general Ler je predložio Vrhovnoj komandi da se podmlade 700-te divizije, da se obnove legionarske divizije, da se domobranski pukovi preformiraju u brdsko-planinske jedinice, a Himler je naredio da se pojačaju policijske snage u NDH. U svome izveštaju o rezultatima ofanzive »Weiss I« Ler, između ostalog, kaže: »Uspeo je da umakne i Vrhovni štab i vlada tako da se uspeh uglavnom sveo na to da je neprijatelj samo odvojen od svoje baze. Po naprezanjima i gubicima sopstvenih trupa, naročito usled razboljevanja, uverila se Vrhovna komanda oružanih sila da se ovde radi o teškim operacijama«. Zbog ovog neuspeha Nemci i Italijani su se međusobno optuživali, tako da je Hitler u toku februara u dva maha preko pisama opomenuo Musolinija da na Balkan gleda sa najvećom zabrinutošću i predočavao mu opasnost od partizana, četnika i anglosaksonskih trupa.

TOK BITKE NA NERETVI

PRVA FAZA: RAZBIJANJE I UNIŠTAVANJE DIVIZIJE »MURDE«
OD 9. DO 25. FEBRUARA

Desna kolona Glavne operativne grupe — 2. proleterska divizija — po predviđenom planu prešla je 9. februara u nastupanje ka Neretvi i istog dana sa 2. srpskom brigadom oslobodila Posušje i razbila ustašku posadu, dok su 4. crnogorska i 2. dalmatinska brigada, u sadejstvu sa 4. dalmatinskom brigadom, 10. februara oslobodile Imotski. Tom prilikom u ruke naših jedinica pao je bogat plen u pešadijskom naoružanju, kamionima, hrani i dr. Posle likvidacije ustaških posada u Posušju i Imotskom, brigade 2. divizije hitale su ka dolini Neretve i već 14. februara posle podne upale u dolinu Drežanke i nastupale niz reku ka žel. st. Drežnica. Sutradan je 2. proleterska brigada napala italijansku posadu u Drežnici, 2. dalmatinska nadirala je desnom obalom Neretve ka Mostaru, dok je 4. proleterska crnogorska zadržana u rezervi da bi posle pada Drežnice bila upućena uzvodno prema Jablanici. Pošto je u toku 16. II, posle žilavog otpora, savladala neprijateljsku posadu u Drežnici i uništila jednu italijansku motorizovanu kolonu (koja se kretala od Mostara ka severa) 2. srpska brigada je prešla na levu obalu Neretve. Dok je ova brigada, nadirući ka Mostaru zajedno sa 2. dalmatinskom brigadom (koja je nastupala desnom obalom), u toku 17. i 18. februara razbila jednu grupu Italijana i četnika u selima Vrdi, G. i D. Grabovica i Jasenjani (gde su obe brigade organizovale odbranu i zatvorile kanjon Neretve prema Mostaru), 4. crnogorska brigada stigla je pred Jablanicu i noću 19/20. februara blokirala, a zatim posle teških borbi, 22. februara savladala veoma jaku italijansku posadu i došla do velikog plena i zarobljenika.

Srednja kolona — 3. divizija — takođe je po predviđenom planu krenula u nastupanje ka utvrđenom Prozoru. Iako je 1. dalmatinska brigada duboko prodrla u grad, ipak napad 5. i 10. brigade noću 15/16. februara nije uspeo. Zato je vrhovni komandant drug Tito predveče 16/17. februara poslao depešu komandantu 3. udarne divizije: »Prozor noćas mora pasti — Tito«. Mada je i komandant divizije »Murde« istog dana naredio komandantu posade Prozor da se drži do kraja i uputio mu motorizovano pojačanje iz Konjica, 1. dalmatinska, 5. crnogorska brigada i tri bataljona 10. hercegovačke brigade su silovitim noćnim napadom savladale posadu Prozora, a sutradan je

zaseda 10. hercegovačke brigade (1. i 4. bataljon) u dolini Rame uništila snage koje su kao pojačanje bile upućene ka Prozoriti. I ovom prilikom su naše jedinice pored ostalog zaplenile 6 haubica 100 mm, 10 lakih tenkova i znatne količine hrane i municije. Posle oslobođenja Prozora štab 3. divizije uputio je 10. hercegovačku i 5. crnogorsku brigadu dolinom Rame ka Konjicu, a 1. dalmatinsku zadržao u rezervi u rejonu Prozora. Pošto su 10. i 5. brigada u nezadrživom nadiranju brzo likvidirale italijanske posade u Rami i Ostrošcu i 20. II izbile pred Konjic, štab 3. divizije je istog dana uputio 5. crnogorsku brigadu neposredno ka Konjicu, a 10. hercegovačku pravcem: Orahovica — Zabrđe — Turija, sa zadatkom da izbije južno od Konjica radi zajedničkog napada koji je bio predviđen za 22/23. februar. Međutim, zbog teške situacije u dolini Neretve, general Liters je, na molbu Italijana, 21. februara naredio 718. diviziji da uputi grupu »Fogl« pravcem: Bugojno — G. Vakuf — Prozor ka Jablanici i grupu »Anaker« pravcem: Tarčin — Ivan sedlo — Konjic, takođe ka Jablanici,¹² tako da su delovi grupe, pošto su u toku 21. i 22. februara savladali otpor 1. proleterske brigade, u ponoć 22. februara uspeali da uđu u Konjic i da pojačaju njegovu posadu.

Napad na Konjic noću 22/23. februara koji je uglavnom izvodila 5. crnogorska brigada, desnom obalom Neretve, jer je 10. hercegovačka vodila teške odbrambene borbe sa četnicima u rejonu Turije i D. Bijele (da bi im sprečila da i oni upadnu u Konjic), nije doneo gotovo nikakve rezultate, te su se jedinice povukle na polazne položaje sa ozbiljnim gubicima. Pošto ni ponovljeni napad 4. i 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade 24/25. februara nije uspeo, bez obzira na njihovo veliko zalaganje i na to što su bile ojačane četom lakih tenkova, bilo je očevidno da ove naše snage nisu dovoljne da savladaju dobro utvrđeni Konjic i njegovu posadu. Pošto nije uspeo ni treći napad noću 25/26. februara, Vrhovni štab je (nemajući nikakve rezerve kojom bi mogao izmeniti situaciju na sektoru Konjic — Ivan sedlo) naredio 3. diviziji da obustavi dalje napade na Konjic i da južno i jugozapadno od ovog mesta zatvori pravce ka Rami i Jablanici.

¹² Grupa »Fogl«: 738. puk bez jednog bataljona, 5. ustaška brdska brigada, delovi 668. divizion, dve domobranske baterije, dve pionirske čete i delovi 202. tenkovskog bataljona, a grupa »Anaker«: 750. puk bez jednog bataljona, dva bataljona 7. domobranskog puka, jedan ustaški bataljon i dve brdske baterije; ova grupa je 19. februara iz G. Vakufa vozovima prebačena u Sarajevo.

Leva kolona — 1. proleterska brigada 1. proleterske divizije — najpre je likvidirala neprijateljska uporišta između Konjica i Tarčina (oba isključno), a zatim 15/16. februara izbila na Ivan sedlo. Ali umesto da posle toga produži napad na Tarčin i poruši železničku prugu i objekte na putu od Ivan-sedla prema Konjicu, štab brigade je (zaboravljajući da je najvažnije bilo da čvrsto drži Ivan sedlo i spreči prodor neprijatelja iz Sarajeva ka Konjicu) 19/20. februara samoinicijativno sa tri bataljona (posle usiljenog marša) bezuspešno napao na Konjic. Isto tako nije uspeo ni napad koji su noću 20/21. II izvršila druga dva bataljona ove brigade na Tarčin, niti pokušaji 1. proleterske divizije da u toku 22/23. i 23/24. februara povрати Ivan sedlo, jer se neprijatelj ovde čvrsto držao i obezbeđivao otvoren put ka Konjicu. Pošto je propala i intervencija 3. sandžačke brigade, jedinice 1. proleterske divizije su se sve do kraja februara održale na položajima južno od Ivan-sedla. U stvari, Nemci su još 22. februara uspeli da pojačaju posadu Konjica, tj. istoga dana kada je 3. divizija preduzela prvi napad, dok je jaka četnička grupa (Lukačević) prethodne noći preko G. Bjele takođe ušla u ovo mesto.

Iako su naše tri divizije (1, 2. i 3.) u snažnom naletu ovladale velikim prostorom između Ivan-sedla i Mostara (oba isključno), sem Konjicom, izbile širokim frontom na Neretvu, uništile italijansku diviziju »Murde« i zaplenile desetinu ispravnih tenkova, više topova, nekoliko stotina automatskih oruđa i hiljade pušaka, a time naizgled otvorile put preko Neretve u istočnu Hercegovinu, ipak je Glavna operativna grupa zapala u tešku krizu zbog neuspeha 3. i 1. divizije da ovladaju trouglom Prozora — Konjic — Ivan sedlo, a naročito zbog toga što je 1. proleterska brigada ispustila Ivan sedlo. Operativne posledice ovih neuspeha ispoljiće se početkom marta, kada smo bili prinuđeni da se ledenim i besputnim severnim padinama Prenja, pod pritiskom gladi, tifusa i neprijateljske avijacije, probijamo golim grudima, noseći hiljade ranjenih i bolesnih i lomeći ispred sebe jake četničke zasede.

Za to vreme jedinice 1. bosanskog korpusa uspešno su zatvarale pravce ka Glamoču, Livnu i Duvnu. Pošto su je smenile krajiške jedinice u rejonu Drvara, 7. banijska divizija se Po zadatku Vrhovnog štaba prebacila u rejon G. Vakufa, gde J^e 21. II, zajedno sa 3. krajiškom brigadom iz 1. divizije, u teškim i slavnim desetodnevnim borbama na liniji Kobila — Oglavak uspešno zatvarala pravac ka Prozoru. Za to vreme je

³ Neretva 1

9 dalmatinska divizija završila svoje formiranje i u prostoru Ljubuški — Imotski sa juga štitila komunikaciju Livno — Duvno — Prozor kojom su prolazili ranjenici.

Pošto je operacija »Weiss I« bila na izmaku, u Beogradu je 8. februara, na Lerovu inicijativu, došlo do sastanka sa novim komandantom italijanske 2. armije generalom Robotijem radi utvrđivanja pojedinosti za operacije »Weiss II« i Weiss III«. Tom prilikom su se sporazumeli da se izvede samo operacija »Weiss II« u zoni: Drvar — Bos. Grahovo — Glamoč — Livno, da bi se očistio teren i »uništila Titova komunistička država«. Zato je komandant korpusa »Hrvatska« general Liters izdao 12. februara zapovest 7. SS, 369, 717. i 718. diviziji da krenu koncentrično prema Livnu, s tim da u zoni Bos. Petrovac — Bos. Grahovo — Livno — Jajce — Ključ unište naše glavne snage za koje se verovalo da će pružiti odsudnu odbranu. Iako je bilo predviđeno da ova operacija počne 25. februara i da se završi oko 20. marta, događaji u dolini Neretve i u rejonu Mostara primorali su nemačko komandovanje da donese nove odluke i pritekne u pomoć Italijanima, jer su i nemački interesi bili ugroženi.

Iznenadni i silovit nalet naših divizija u dolini Rame i Neretve i brza likvidacija utvrđene okupacione zone Prozor — Mostar — Ivan sedlo, uništenje divizije »Murde« i pojava naših jedinica na vratima Mostara i Širokog Brijega izazvali su veliku zabunu i paniku kod Italijana, četnika i ustaša. Zbog kritične situacije italijanskog 6. korpusa, posade oko Širokog Brijega napustile su uporišta, tako da je i nemačka eksploatacija rudnika boksita bila obustavljena. Pošto je očekivala da će naše snage iz doline Neretve (po italijanskoj proceni jačine oko 15.000 — u stvari 2. i 9. divizija imale su ukupno oko 6.000 ljudi) nastupati »prema moru u dve kolone — jedna iz doline Neretve, druga pravcem Ljubuški — Vrgorac« »koje su dobro organizovane i naoružane mnoštvom automatskog oružja i većim brojem artiljerije i minobacača«, komanda italijanskog 6. korpusa je naredila svojim snagama oko Mostara da drže rudokope (misli se na rudnike boksita) i »što širi mostobran u zoni Metkovića«. Da bi prebrodilo tešku krizu 6. korpusa koja će trajati od 15. do 25. februara, vrhovno italijansko komandovanje je tražilo hitnu pomoć i od Nemaca i od četnika.¹³

¹³ Komandant 6. korpusa je smatrao da najpre treba stabilizovati situaciju u zoni Mostara i boksitnih rudnika, a zatim preduzeti ofanzivu ka severu da bi se oslobodili odsečeni garnizoni. Zato je ka Mostaru

Posle našeg prodora u dolinu Neretve, general Roboti je još 18. februara tražio od Lera da operacija »Weiss II« otpočne što pre, i to prema Neretvi umesto prema Livnu. Mada je odbio ovaj zahtev, ističući da je cilj operacije »Weiss I« »uništenje Titove države«, Ler je 21. februara na novu intervenciju Italijana, a i zbog obezbeđenja ponovne eksploatacije boksitnih rudnika kod Mostara — kao što je već navedeno — uputio 718. diviziju ka Mostaru i Jablanici, zatim grupu »Fogl« pravcem: Bugojno — G. Vakuf — Prozor — Jablanica i grupu »Anaker« pravcem: Tarčin — Ivan sedlo — Konjic — Jablanica, dok je istovremeno sa grupom »Anaker« levom obalom Neretve ka Ostrošcu nastupalo preko 1000 četnika.

Da bi se odazvao zahtevu italijanske Vrhovne komande za pomoć 6. korpusu, komandant »kraljevske vojske u otadžbini« Draža Mihailović je još 12. februara naredio prisilnu opštu mobilizaciju četnika u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku i oko 16. februara grupisao jake četničke formacije kod Mostara, koje će 26. februara zajedno sa italijanskim trupama krenuti sa juga i istoka ka Jablanici. Radi sinhronizovanja ove velike koncentrične ofanzive od G. Vakufa, Sarajeva i Mostara ka Jablanici, komanda italijanskog 6. korpusa je, 21. februara, iz rejonu Mostara obema stranama Neretve uputila prema Jablanici dve jake četničke kolone snabdevene italijanskim oružjem i pojačane sa po jednom mešovitom italijanskim grupom. Desnu kolonu su obrazovali 3. bataljon 56. puka divizije »Marke« i 2.500 hercegovačkih četnika, a levu 2. bataljon 260. puka, 2. bataljon 55. puka, 49. bataljon crnih košulja, jedna baterija i 2.500 crnogorskih četnika, sa zadatkom da obema obalama Neretve nastupaju ka Rami i Konjicu.¹⁴ Sem toga, štab italijanskog 6. korpusa je iskoristio domobranske i ustaške formacije u Mostaru i okolini za odbranu Mostara na liniji Široki

uputio sve snage koje su mu stajale na raspolaganju: svega 1 bataljon divizije »Murdek«, jedan bataljon crnih košulja iz Trebinja i jedan bataljon iz 260. peš. puka. Zanošeći se idejom ofanzive prema severu, on je 17. II predložio komandantu italijanske 2. armije da sve snage iz Gacka 1 zone rudnika ofanzivno upotrebi protiv partizana u kolenu Neretve. Međutim, komanda italijanske 2. armije je, naprotiv, naredila da se rudarska zona odlučno brani i naredila 13. korpusu da uputi dva bataljona u pomoć 6. korpusu, tako da se kriza u zoni Mostara reši vlastitim snagama, upućenim pojačanjima i četničkim snagama koje su preko Draže Mihailovića hitno pozvane u pomoć.

¹⁴ Pošto su četnici predstavljali glavnu snagu ove italijanske ofanzive sa juga i istoka (od 21. februara do 7. marta) prema Jablanici, ova faza bitke na Neretvi može se smatrati četničkom operacijom.

Brijeg — Ljubuški protiv eventualnog nadiranja 9. dalmatinske divizije. Tako se krajem februara protiv naših snaga u dolini Neretve (Glavne operativne grupe) i snaga 1. bosanskog korpusa na području Bosanske krajine (istočno od Une) predviđaju dve odvojene ali paralelne operacije, i to operacija »Weiss II«, sa težištem na Livnu sa 7. SS, 369. i 717. divizijom, i koncentrična operacija ka trouglu Konjic — Jablanica — Prozor sa nemačkom 718. divizijom sa severa i četničkim i italijanskim snagama sa juga. Ova koncentrična ofanziva počela se odvijati po predviđenom planu.

Iako je na pravcu G. Vakuf — Prozor uspjela da 21. februara zauzme G. Vakuf i otpočne nadiranje ka Prozoru, grupa »Fogl« je žilavim otporom 7. divizije, 3. krajiške i 1. dalmatinske brigade zaustavljena. Izvanredno teške borbe od 21. do 26. februara vodila je naročito 7. banijska divizija.¹⁵ Pošto grupa »Fogl« nije postigla uspeh, general Liters je bio prinuđen da na njenom pravcu 27. februara angažuje i 717. diviziju, tako da će za operaciju »Weiss II« prema Livnu 25. februara biti upućeno samo 7. SS i 369. divizija.

U periodu ovih teških odbrambenih borbi na pravcu G. Vakuf — Prozor (kao što je napred istaknuto) propali su i naši pokušaji da zauzmemo Konjic koji je bio neophodan za brz izlazak naših trupa iz dugog tesnaca Rame i Neretve ka severnoj Hercegovini. Međutim, i četničko-italijanska ofanziva sa juga od Mostara ka Jablanici razvijala se sporo i neodlučno, tako da do 26. februara nijedna neprijateljska kolona nije izvršila postavljene zadatke. Tek 26. februara četnici su ovladali prelazima na Prenju i sa leve obale Neretve, iz rejonu Konjica, i, nadirući ka Ostrošcu i Jablanici i od Mostara ka Širokom Brijegu, potiskivali naše snage sa leve obale Neretve na zapad, ali bez odlučujućih rezultata.

DRUGA FAZA: PROTIVUDAR KOD G. VAKUFA OD 27. FEBRUARA DO 5. MARTA

Vrhovni štab je iz rejonu Prozora budno pratio reagovanje neprijateljskog komandovanja na prodor naših divizija u dolinu Neretve i očekivao da će neprijatelj brzo i energično interveni-

¹⁵ Ona je odbijala mnogobrojne nalete neprijatelja i uspešno izvršila naređenje Vrhovnog štaba od 23. II 1943. koje je glasilo: »Pozadi Vas je 4000 ranjenika i bolesnika naše vojske. Neprijatelj ne sme prođeti u Prozor«.

sati, naročito od pravca Sarajeva i Mostara, kao što je i bilo. Mada su izveštaji naše obaveštajno-izviđačke službe stalno za-
 kašnjavali, tako da se nisu mogli pravilno oceniti zamah i snage
 ietničko-italijanske ofanzive iz rejonu Mostara ka Jablanici,
 Vrhovni Štab je (posle neuspeha napada na Konjic i naglog
 prodora neprijatelja od G. Vakufa ka Prozoru) ipak zaključio
 da se operativna situacija Glavne operativne grupe naglo po-
 goršala i da je osnovni cilj koncentričnog nadiranja tri nepri-
 jateljske grupe ka Prozorskoj kotlini i kolenu Neretve — okru-
 ženje i uništenje naših divizija i ranjenika u dolini Rame i
 Neretve, koje se svakog časa može pretvoriti u taktičko ste-
 zanje. Pošto smo se nalazili na vrlo uzanom manevarskom pro-
 storu, bez operativnih rezervi, pritešnjeni neprijateljskim kolo-
 nama, surovim planinskim kanjonima i negaznom Neretvom,
 a opterećeni hiljadama ranjenika, bolesnika i izbeglica (koje su
 se već prilepile uz trupe) trebalo je da brzo i energično radimo,
 jer je svaki minut mogao bitno uticati na dalji razvoj ove izvan-
 redno napete i krajnje kritične situacije. Izlaz je trebalo tra-
 žiti u manevrovanju po unutrašnjim pravcima, tj. grupisanim
 snagama iz centralnog položaja (dolina Rame — dolina Ne-
 retve) tući jednu po jednu neprijateljsku grupaciju po redu
 opasnosti. Kada je nemačka 717. divizija 27. februara stupila
 u dejstvo na pravcu G. Vakuf — Prozor situacija se naglo po-
 goršala, jer su se na tom pravcu našle dve neprijateljske divi-
 zije. Pošto je uočio da je ova najjača grupacija glavni no-
 silac manevra opkoljavanja i u isto vreme i najopasnija, jer je
 bila najbliža Prozorskoj kotlini koja je predstavljala naš glavni
 operativni centar, Vrhovni štab je odlučio da se ona prvo na-
 padne, razbije i odbaci na sever.¹⁰ Zato je 1. marta radiogra-
 mom naredio 1. proleterskoj diviziji da sa 1. proleterskom i 3.
 sandžačkom brigadom krene ka G. Vakufu, s tim da se do 2.
 marta uveče grupiše u rejonu Ljubinci — Kalakušić — Blace
 (1. brigada) i Uzdol — Kranjčići — Duge (3. sandž. brigada),
 a 2. diviziji da se (bez 2. dalmat. brigade) prebaci u rejon Ma-
 kljena. Pošto su se na položajima prema G. Vakufu već nala-

¹⁰ Povodom novonastale situacije na severu, održan je 28. februara
 u s. Gračanici sastanak Politbiroa CK KPJ na kome je na predlog
 generalnog sekretara druga Tita konačno odlučeno da se grupisanim sna-
 gama izvrši protivudar kod G. Vakufa, kao i da se sve naše snage sa
 leve obale Neretve prebace na desnu (zapadnu). U takvoj situaciji Vr-
 hovni komandant je 28. februara naredio da se poruše svi mostovi na
 Neretvi, te je inž. četa Vrhovnog štaba od 1. do 4. marta porušila sve
 mostove na Neretvi od Kuraule do Ostrošca.

zile 7. divizija (ali iscrpena) sa 3 brigade, 1. dalmatinska i 3. krajiška brigada, 3. marta se za izvođenje predviđenog protivudara prema G. Vakufu moglo koncentrisati 9 naših brigada u zoni severno od Prozora i jugoistočno G. Vakufa. Radi operativnog obezbeđivanja ovoga manevra naređeno je štabu 1. bosanskog korpusa da se ofanzivno angažuje u pravcu Kupresa, Vukovskog i G. Vakufa da bi što više vezivao snage 7. SS i 369 divizije koje su nadirale ka Livnu, a štabu 3. divizije da po svaku cenu održi položaje u dolini Neretve prema Konjicu. Ali, jedinice 1. bosanskog korpusa bile su toliko iscrpene i angažovane na svom području da u ovom smislu nisu mogle ništa učiniti.

Međutim, u fazi grupisanja naših snaga ka G. Vakufu neprijatelj je 1. marta, prodirući prema Prozoru i ubacivši nove snage (haubice i tenkove), izbio na liniju Kobila (k. 1370) — Pidriš — Crni vrh (1206) — Boljevac — Seferovići, sa težištem prema Kobili. Premorene jedinice 7. banijske divizije i 3. krajiške brigade jedva su odolevale silovitim napadima neprijateljskih svežih trupa, ali su se pri kraju dana zadržale na liniji: Planinica — Oglavak — Crni vrh — Zastinje. U toku noći 1/2. marta do Prozora je kamionima prebačena 4. crnogorska brigada, a odavde usiljenim maršem upućena na Vilića gumno. U toku 2. marta očekivalo se da će pristići i ostale brigade, dok je jedna baterija Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba već bila postavljena na Makljenu. Izjutra 2. marta, neprijatelj je nastavio snažne napade na čitavom frontu, sa težištem u pravcu Vilića gumna, tj. na taktički najslabiji i najosetljiviji sektor naše odbrane, jer je tuda vodio najkraći put u Prozorsku kotlinu u kojoj su već bile koncentrisane hiljade ranjenika i bolesnika koji su očekivali dalji transport prema istoku. Kao da je to osećao, neprijatelj je sa Karaulice uputio prema Vilića gumnu jaku napadnu grupu koja se 3. marta oko podne sukobila sa 4. crnogorskom brigadom, ali je, posle niza naizmeničnih juriša i u višečasovnoj borbi prsa u prsa, ova grupa razbijena i odbačena na sever.¹⁷

¹⁷ Za ovaj sjajan podvig, vrhovni komandant je specijalnom naredbom pohvalio 4. crnogorsku brigadu i naročito istakao heroizam njenog 2. bataljona (na čelu sa komandantom Nikom Strugarom) koji je u petočasovnoj borbi slomio neprijateljske napade na Vilića gumnu. Uspeh ovog bataljona imao je odlučujuće operativne posledice po ceo tok operacije, jer je na osnovu njega izgrađena koncepcija našeg protivudara kod G. Vakufa koja je izražena u zapovesti vrhovnog komandanta od 3. marta 1943. godine.

Pošto su se do 3. marta u zoru sve naše predviđene jedinice nalazile na svojim polaznim položajima, vrhovni komandant je istog dana u 4 časa izdao zapovest za napad na neprijateljsku grupaciju južno od G. Vakufa u tri napadne kolone, i to: *desna kolona* (1. proleterska, 1. dalmatinska i 3. sandžačka brigada) pravcem Seferovići — Mračaj — Bistrica radi obuhvata neprijateljskog levog krila; *srednja kolona* (4. crnogorska, deo 2. proleterske, 7. banijska i 2 bataljona 3. krajiške brigade) pravcem Vilića gumno — Podovi — Paloč — G. Vakuf radi proboja neprijateljskog fronta, s tim da se 7. banijska i dva bataljona 3. krajiške brigade od Podova upute pravcem Podgrađe — Šarajvilić, da se povežu sa 1. dalmatinskom brigadom i zatvore pravce od Travnika; i *leva kolona* (8. brigada, dva bataljona 3. krajiške i 1 bataljon 16. brigade) da najpre ovlada Oglavkom, zatim jednim delom nadire prema selu Han Ploče, a drugim prema Gračanici i da dejstvom u neprijateljski bok i pozadinu zatvori pravac G. Vakuf — Bugojno. Pre polaska u napad koji je predviđen za 3. mart u 15 časova, svim borcima i starešinama je objašnjen značaj operativne situacije u kojoj smo se nalazili, posebno situacija ranjenika u Prozorskoj kotlini. Nema sumnje da su moral naših trupa i njihova visoka politička i revolucionarna svest i u ovoj kritičnoj situaciji došli do punog izražaja, jer nije bilo borca ni starešine koji nije shvatio težinu situacije tako da su svi bili spremni da se žrtvuju za spas ranjenika, za našu pobedu nad neprijateljem kod G. Vakufa.

Zbog zakašnjenja desne i leve kolone, napad srednje kolone koji je počeo u 15 časova, poprimio je žestoke forme. Razvile su se borbe prsa u prsa naročito na pravcu. 2. proleterske brigade koja je ovog prvog dana bila glavni nosilac napadnih dejstava. Ona je sa 1. dalmatinskom brigadom odbacila neprijatelja ka s. Pidriš, a Nemci su se sutradan, usled pada Crnog vrha, povukli pred frontom 2. brigade (kojoj su uspešno sadejstvovala 7. banijska i 4. crnogorska brigada) ka Mačkovcu, gde su se utvrdili. Posle organizovanog napada brigada srednje kolone 5. marta izjutra, neprijatelj je sa Mačkovca odbačen ka G. Vakufu i u neredu odstupio prema Bugojnu, ostavivši jedan bataljon u zaštitnici u rejonu G. Vakufa. Obuhvatni manevar desne kolone nije dao očekivane rezultate, jer su 1. proleterska i 3. sandžačka brigada, zbog slabe veze i sadejstva, izgubile mnogo vremena tako da nisu uspele da neposredno ugroze levo neprijateljsko krilo i bok severno od Vakufa, a ni obuhvat leve kolone. No, i pored toga nije bio dovoljno uspešan. U oštrim

Štab 2. proleterske divizije saslušava nemačkog majora zarobljenog za vreme bitke na Vilića gumno, 3. marta li>43.

bojevima od 3. do 5. marta naše snage su primorale 717. diviziju, grupu »Fogl« i 5. ustašku brdsku brigadu da se u neredu povuku ka Bugojnu i da na taj način otklone opasnost za ranjenike.

Rezultati protivudara kod G. Vakufa neuporedivo su veći u operativnom pogledu od skromnog taktičkog uspeha (neprijateljska grupacija nije bila ni razbijena ni uništena, ali je prinuđena da se povuče), jer smo — zahvaljujući tom uspehu — dobili operativnu slobodu i privremenim preuzimanjem inicijative mogli donositi nove celishodne odluke.

Za vreme ogorčenih borbi glavnine naših snaga u rejonu G. Vakufa, druge dve neprijateljske kolone kretale su se od Konjica i Mostara ka Rami i Jablanici. Kao što je ranije navedeno, pravac Konjic — Rama zatvarale su 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada, a pravac Mostar — Jablanica 2. dalmatinska. Nadirući obema obalama Neretve (desnom obalom 718.

divizija, a levom četnici) severna kolona je 26. februara sa četnicima ušla u Orahovicu i Čelebić, a 1. 2. i 3. marta u Ostrožac (deo na levoj obali), Ramu i Jablanicu, odakle ih je odmah izbacila 2. dalmatinska brigada, dok su se iz Ostrošca sami povukli. Da bi u duhu dobivenog zadatka od Vrhovnog štaba odbranom sa pravca Konjica zaštitio bok i pozadinu naše grupacije kod G. Vakufa u periodu izvođenja predviđenog protivudara, štab 3. divizije je postavio 5. crnogorsku brigadu na pravac Konjic — Ostrožac — Rama, a 10. hercegovačku na pravac: Ivan sedlo — Solakova Kula — Prozor, u rejon Solakove Kule i južnih padina pl. Bitovnje.

Nemačka 718. divizija, čiji se štab od 28. februara nalazio u Konjicu, krenula je 2. marta u tri kolone — ka Repovcima, Pokojištu i s. Trešnjevici, sa glavnim snagama prema Ostrošču. Dok je usamljena 5. crnogorska brigada na širokom frontu pružala žilav otpor, Nemci su u toku 3. marta izJbili na liniju Barmiš — Kralupi — Mravinja, a sledećeg dana do linije Trešnjevica — Lisičići — Neretvica. Za sve to vreme 10. hercegovačka brigada je ostala neaktivna u rejonu Solakove Kule u iščekivanju da se ispolje neprijateljske namere u ovom pravcu. Pošto je do 5. marta dostigla liniju Podhum — Neretvica, 718. divizija se zadržala na njoj, a jedinice 5. crnogorske brigade su se istog dana povukle i posele nove odbrambene položaje na desnoj obali Neretvice. Na taj način je uglavnom 5. crnogorska brigada, prvih dana marta, uspela da zaštititi desni bok i pozadinu naše grupacije kod G. Vakufa.

Uporedo sa pritiskom 718. divizije sa severa, dve jake četničko-italijanske kolone, ojačane novim snagama, nastavile su iz rejona Mostara 26. februara energično nadiranje obema obalama Neretve sa ciljem da se u rejonu Jablanice spoje sa severnom nemačko-četničkom kolonom. Zahvaljujući upornoj odbrani 2. dalmatinske brigade koja je sama, na veoma širokom frontu, vodila borbu sa mnogo nadmoćnijim neprijateljskim snagama, četničko-italijanske kolone su tek 4. marta — i pored snažne podrške italijanske avijacije — izbile na liniju Grabovica — r. Drežanka. Prema tome, ove dve kolone nisu ispoljile neki značajniji operativni uticaj na naše glavne snage u rejonu G. Vakufa, iako je glavna četnička komanda imala mnogo veće pretenzije, što se vidi iz depeše O. br. 44 od 6. marta 1943. koju je »komandni izaslanik« major Radulović uputio četničkim napadnim kolonama: »Namera je Vrhovne komande da

dejavstvujući po spoljnim operacijskim pravcima izvrši potpuno opkoljavanje boljševika i njihovo definitivno uništenje».¹⁸

Pošto se 9. dalmatinska divizija do početka marta nalazila na prostoru Imotski, Posušje, komanda italijanskog 6. korpusa neprekidno je strahovala za područje donjeg toka Neretve. Zato je 4. marta, posle pregrupisanja svojih snaga, preduzela ofanzivne operacije (uglavnom sa četničkim snagama prebačenim sa leve obale Neretve) pravcem Široki Brijeg — Posušje, ali bez ikakvih vidnih rezultata. Kasnije, posle 10. marta, kad je uvidela da su naše snage orijentisane prema istoku, italijansko-četnička komanda morala je svoje snage prebacivati na levu obalu Neretve.

Tako su 5. crnogorska i 2. dalmatinska brigada uspele da obezbede bokove i pozadinu naše grupacije kod G. Vakufa i da stvore potrebno vreme i prostor, kao i povoljne operativne uslove za forsiranje Neretve i prodor u Hercegovinu.

Kao što je bilo predviđeno, operacija »Weiss II« prema Livnu otpočela je 25. februara. Nemci su posle ogorčenih borbi uspeali da potisnu premorene i iscrpene jedinice 1. bosanskog korpusa i da 5. marta uđu u Livno.

TREĆA FAZA: FORSIRANJE NERETVE I PRODOR U ISTOČNU HERCEGOVINU OD 5. DO 31. MARTA

Situacija neprijateljskih snaga 5. marta 1943. na prostoru Konjic — G. Vakuf — Kupres — Livno — Jablanica bila je sledeća: 718. divizija izbila je na Neretvicu, a četnici koji su dejstvovali na njenom levom krilu ovladali su okukom Neretve; italijansko-četničke kolone u nastupanju sa juga zadržale su se na liniji: Karaula — dolina Drežanke — Široki Brijeg; na zapadu 7. SS divizija je stigla u Livno, a 369. divizija je izbijala na liniju Sujica — Kupres; na pravcu Bugojno — G. Vakuf odbačene snage 717. divizije — grupa »Fogl« i 5. ustaška brigada — bile su spremne da ponovno krenu preko G. Vakufa ka Prozorskoj kotlini. U stvari, sve neprijateljske snage, sve-sne svoje velike brojne i materijalne nadmoćnosti, bile su spremne da svakog časa otpočinu koncentrične pokrete ka Neretvi. Za to vreme *naše snage* nalazile su se u sledećem rasporedu: 3. divizija (5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada) na

¹⁸ Zbirka dokumenata o izdajstvu Draže Mihailovića, str. 119, 1946, Beograd.

pravcu Konjica držala je položaje na desnoj obali Neretvice; 2. dalmatinska brigada nalazila se na položajima oko Jablanice i južnije, a 9. dalmatinska divizija u pokretu prema severu pravcem: Rakitno — Dugo polje — Sovici — pl. Cvrsnica; na zapadu, prema 7. SS i 369. diviziji, nalazili su se bataljoni 16. banijske i 7. krajiške brigade, dok su glavne snage Operativne grupe: 1. i 2. divizija (bez 2. dalmatinske brigade), 7. banijska divizija i 1. dalmatinska brigada, posle uspešno izvedenog protivudara, u prostoru Prozor — G. Vakuf očekivale dalja naređenja; pošto su do tada u Prozorsku kotlinu već bile pristigle glavne mase ranjenika i bolesnika, početkom marta smo se našli sa 20.000 ljudi na veoma stešnjenom prostoru i sa svih strana okruženi u trouglu Prozor — Jablanica — Ostrožac.

Shvatajući da našim snagama preči sve veća opasnost od predstojećeg koncentričnog dejstva neprijatelja, Vrhovni štab je, koristeći predah posle uspeha kod G. Vakufa, 5. marta doneo odluku da forsira Neretvu na odseku Jablanica — Ostrožac, uništi četnike u gornjem toku Neretve i da koridorom između Prenja i Crne Gore, s jedne, i Bjelašnice i Visočice, s druge strane, što pre izbije na liniju: Nevesinje — Ulog — Kalinovik. Zato su istoga dana izdata sledeća naređenja:¹⁹

— 2. diviziji (ojačanoj haubičkim divizionom Vrhovnog štaba i četom tenkova) da forsira Neretvu kod Jablanice, razbije četnike u okuci Neretve i da energičnim nadiranjem pravcem: Krstac — Borci — Boračko jezero — Glavatičevo — Kalinovik, kao čelni ešelon Glavne operativne grupe omogućiti ostalim našim snagama forsiranje Neretve;

— 3. diviziji (kojoj je noću 5/6. marta preko Solakove Kule vraćena njena 1. dalmatinska brigada) da odbaci neprijatelja prema Konjicu i forsira Neretvu kod Ostrošca, a zatim da kao stalna pobočnica na levoj (delom i na desno) obali Neretve — na sektoru Ostrožac — Konjic — obezbeđuje levi (severni) bok naših snaga na pravicima Ostrožac — Rama i Ostrožac — dolina Neretvice;

¹⁹ S obzirom na kanjonski karakter Neretve i njenu odbranu, forsiranje je bilo skopčano sa najvećim rizikom, tim pre što tada na njoj nije bilo ispravnih mostova (jer smo ih porušili pre dva dana) i što nismo imali nikakvih tehničkih sredstava za njene savladivanje. Ali, blagodareći snalažljivosti Inžinjerijske čete Vrhovnog štaba, improvizovan je viseći pešački most — vezan za staru konstrukciju, preko kojeg je, pod neprijateljskom vatrom, morala sporo prelaziti velika masa trupa i ranjenika, i to u koloni po jedan i samo jedno po jedno natovareno frlo. Zbog ovako slabih priprema prelaza, forsiranje Neretve se odužilo 5 dana (od 7. do 12. marta).

— 7. banijskoj diviziji (7. i 16. brigada), ojačanoj 10. hercegovačkom brigadom, da nastupa pravcem Jablanica — Jase-njani — G. i D. Zimlje — Nevesinjsko polje i time zaštititi desni (južni) bok ne samo 2. proleterske divizije od Nevesinj-skog polja i Prenja, već i svih snaga Glavne operativne grupe,²⁰

— 9. diviziji da obrazuje stalnu pobočnicu u rejonu Čvr-snice, s tim da na desnoj obali Neretve zatvori pravce od juga i jugozapada prema Jablanici; i

— 1. diviziji da kao zaštitnica zatvara pravac: G. Vakuf — Prozor — Jablanica.²¹

Pošto je istoga dana (5. marta) uvidelo da se u dolini Neretve bije bitka sa našim glavnim snagama, a u težnji da što pre počne eksploataciju boksitnih rudnika, nemačko koman-dovanje je zatražilo od Italijana da dozvole nemačkim snagama da prodru u dolinu Neretve. Italijani su 10. marta, na ponovnu nemačku intervenciju, odobrili da nemačke trupe tek 14. marta pređu liniju Imotski — Posušje — Vučipolje — Miradovica. Međutim, iako su, prema Lerovoj odluci od 5. marta, sada i 7. SS i 369. divizija upućene ka Neretvi (u stvari ka Mostaru), *one će stići tamo sa velikim zakašnjenjem i neće učestvovati u bici.*

Prelazak preko porušenog starog mosta na Neretvi kod Jablanice otpočela su u toku noći 6/7. marta jurišna odeljenja bataljona 2. dalmatinske brigade, a za njima i 2. proleterska brigada. Pošto su razbile četnike na suprotnoj obali i obrazovale uži mostobran na liniji Javorak — Breza, ove jedinice su omo-gučile Inžinjerijskoj četi Vrhovnog štaba i Inžinjerijskom vođu 7. divizije da za 19 časova izrade pešački most. Prelazak naših jedinica preko Neretve uspešno je potpomogao Haubički divi-zion Vrhovnog štaba koji je radi toga bio postavljen kod Jabla-nice, gde su kasnije, posle 10. marta, uništena sva naša motorna vozila, tenkovi, haubička artiljerija i vozeća komora, jer ih nismo mogli prebaciti preko Neretve i dalje transportovati.

Da bi 2. proleterska divizija mogla brzo prodirati gornjim tokom Neretve, Vrhovni štab joj je 7. marta ubrzanim maršem uputio 1. proletersku brigadu. Ova brigada je u toku 8. marta

²⁰ 10. hercegovačka brigada je po naređenju Vrhovnog štaba ostala u rejonu Čičevo — Glavatičevo, gde je od 14. do 17. marta sa 2. divizi-jom uzela vidnog učešća u razbijanju četničke grupacije.

²¹ Vrhovni štab je naredio 9. i 7. krajiškoj brigadi da zatvaraju pravce koji iz zone Livno — Šujica — Kupres vode ka Prozoru i uspo-ravaju nadiranje 7. SS i 369. nemačke divizije koje su svojim prednjim delovima već bile izbile u pomenuti rejon.

prebačena kod jablaničkog mosta kao i 4. crnogorska brigada koja je odmah upućena na Javorak. U toku 8. marta prešao je na levu obalu Neretve i štab 2. divizije.

Dok su naše prvoprebačene brigade hitale ka dolini Idbara, goneći razbijene četničke grupe, naša 3. divizija je od 6. do 9. marta snažnim napadima (5. crnogorskom brigadom s fronta i 10. hercegovačkom brigadom dubokim prodorom sa Bitovnje u pozadinu nemačkih trupa na Neretvici) uspjela da odbaci nemačku 718. diviziju ka Konjicu i time u ovoj delikatnoj situaciji postigla uspjeh od izvanrednog operativnog značaja.

Kad je osjetio da su naše snage oslabljene na pravcu G. Vakuf — Prozor, neprijatelj je 7. marta ponovo krenuo u napad. Posle teških borbi i snažnog otpora jedinica 1. divizije, nadmoćnije neprijateljske snage su 10. marta uspele da uđu u Prozor, s tim što je 1. divizija (u čiji je sastav ušla i 7. krajiška brigada), zatvarajući pravac Prozor — Jablanica, i dalje upornom borbom zadržavala nastupanje neprijatelja.

Pošto je 9. dalmatinska divizija u međuvremenu stigla u rejon Jablanice i preuzela obezbeđenje mostobrana sa juga i zapada, Vrhovni štab je 9. marta doneo odluku da se i ona prebaci preko Neretve i uđe u sastav Glavne operativne grupe. Međutim, ova tek formirana divizija od izvanredno borbenog ljudstva, ali gotovo bez naoružanja i apreme, upotrebljena je za nošenje ranjenika i bolesnika, tako da se do 20. marta (od napora, gladi, t'ifusa i gubitaka) sva istopila.

Već 10. marta, uviđajući da se težište bitke nalazi u gornjem toku Neretve, Italijani i »Vrhovna komanda kraljevske vojske u otadžbini« čine očajničke napore i angažuju sve raspoložive snage da bi nas uništili u tesnacu Neretve. Pošto su primili prvi udarac u okuci Neretve, četnici pokušavaju da organizuju otpor na liniji: Borci — Boračko jezero — G. Bjela, koja se po naređenju glavnog italijansko-četničkog štaba morala braniti po svaku cenu do pristizanja pojačanja. Međutim, snage naše 2. divizije su i na ovoj liniji nanele težak poraz četničkim jedinicama i naterale ih da se u panici povuku ka Čičevu i Glavatičevu, s tim što je u ruke naših trupa pao veći broj zarobljenika i bogat ratni plen u oružju i municiji. U toku 10. marta 2. divizija (ojačana 1. proleterskom brigadom) prešla je Lisinu, nastavila prodiranje prema G. Bjeloj, zauzela Borke i već 12. marta, u duhu naređenja Vrhovnog štaba, izbila na liniju: Vis k. 1152 — G. Bjela — Boračko jezero.

Da bi od Konjica obezbedila severni bok 2. divizije koja je brzo i duboko prodirala, 3. divizija je, na osnovu ranijeg zadatka, 10. marta — radi ojačavanja 2. divizije — sa 10. hercegovačkom brigadom prešla Neretvu preko mosta kod Ostrošca i uputila se prema Boračkom jezeru, dok je 5. crnogorska brigada preko istog mosta prešla na levu obalu Neretve. Pošto je i 2. divizija uputila 1. proletersku brigadu u rejon: G. Bjela — Medasković — Borci, njen levi bok od ovog mesta do Javorika bio je dobro osiguran, a južni bok na levoj obali Neretve osiguravala je 7. banijska divizija koja se još 10. marta prebacila kod jablaničkog mosta. Kako je 8. brigada preuzela nošenje i transport ranjenika dolinom Neretve, ova divizija je nadirala određenim pravcem samo sa 7. i 16. brigadom, tako da usled jakog otpora neprijatelja koji je ranije ovladao gotovo svim važnijim prelazima na Prenju i izvanrednih terenskih teškoća nije mogla izvršiti postavljeni zadatak. Zbog toga se zadržala na prostoru Glogošnica — D. Bjela, gde su kasnije i ove dve njene brigade, po odluci Vrhovnog štaba, upotrebljene za prenošenje ranjenika, tim pre što je ova divizija još od Banije u neprekidnim danonoćnim borbama, počev od 20. januara, bila toliko iscrpena, premorena i brojno oslabljena da se za duže vreme nije mogla upotrebiti.

Pošto je sa glavnom četničkom komandom Draže Mihailovića već 11. marta uvideo svu besciljnost četničke ofanzive iz rejona Mostar, Široki Brijeg, dolina Drežnice uzvodno, desnom obalom Neretve, štab italijanskog 6. korpusa je naredio da se sve četničke snage najhitnije prebace na levu obalu Neretve i upute usiljenim marševima ka Prenju i u pravcu Glavatičeva, da bi tamo sprečile prodor partizana u severnu Hercegovinu i u tom rejonu primile odlučujuću bitku. Zbog toga su se sve četničke snage tih dana kretale sa juga i istoka ka gornjem toku Neretve, u pravcu Glavatičeva i Boračkog jezera.

Međutim, Vrhovni štab je budno pratio pokrete neprijateljskih divizija ka Jablanici i Glavatičevu i pravilno uočio opasnost ako bi nam četnici sprečili nadiranje gornjim tokom Neretve ka istoku, čemu su uporno težili. Zato je doneo odluku da energično i bez zadržavanja sve naše snage nastupaju ka Kalinovičkoj visoravni i Nevesinjskom polju i izbiju na liniju Nevesinjsko polje — Ulog — Kalinovik, s tim da se bolnice i ranjenici što pre izvuku na siguran prostor Rakitnica — Bjelelimić. On je u tom smislu 13. marta naredio štabu 2. divizije da energičnim napadom pravcem: Borci — Glavatičevo — Kali«

novik potuče četničke snage u rejonu Čičevo — Glavatičevo — Zaborani i nastavi brzo prodiranje ka Kalinoviku i Ulogu, a 6. istočnobosanskoj i 15. majevičkoj brigadi da krenu ka Kalinoviku u susret Glavnoj operativnoj grupi.

Držeći stečenu operativnu inicijativu još u okuci Neretve i pothranjivane snagama iz dubine, jedinice 2. divizije su neodrživo prodirale sve dublje ka jugoistoku. One su noću 15. marta krenule iz rejona Boračkog jezera sa zadatkom da izbiju na liniju: Ulog — Obalj — Grajsalići, s tim što je desni bok divizije prema Mostaru i Nevesinju obezbeđivala 10. hercegovačka brigada koja je dovedena u rejon Crne Gore. Međutim, pošto je i italijansko-četnička komanda u Mostaru u isto vreme planirala ofanzivne operacije »za presretanje i uništenje« naših snaga u tesnacu gornjeg toka Neretve, desilo se da su obe strane hitale ka Glavatičevu sa ciljem dapošto-poto unište jedna drugu. Zbog toga se kod ovog mesta odigrao najžešći i najteži boj u kome su naše elitne revolucionarne jedinice do nogu potukle glavne snage »kraljevske vojske u otadžbini«. Stab 2. divizije je naredio nastupanje u tri kolone: *desnom* — 4. crnogorska brigada i baterija minobacača — u pravcu Uloga; *srednjom glavnom* — 1. proleterska i 2. dalmatinska brigada i brdska baterija, svega 7 bataljona — u pravcu Obija, i *levom* — 2. proleterska brigada, svega 5 bataljona — u pravcu s. Grajsalići, s tim da do 18. marta u najtešnjem međusobnom sadejstvu dostigne svoje krajnje marševske ciljeve. Kako se na pravcu nastupanja 2. divizije na liniji: Čičevo — Lipeta — Banjci — Tjeme (k. 1328) odranije nalazilo oko 2.000 četnika, napad na liniju Čičevo — Glavatičevo najpre je izvršila 1. proleterska brigada da bi omogućila debušovanje ostalih kolona. Mada je Čičevo bilo zauzeto još 14. marta uveče, neprijatelj se uporno držao na liniji: Ražište — Presjeka — Lipeta — Plana — Gračanica do Tjemena. A kad je 2. dalmatinska brigada u toku sledećeg dana zauzela Glavatičevo i položaje na desnoj obali Neretve, a 10. hercegovačka brigada, ojačana bataljonima 2. dalmatinske i 4. crnogorske brigade, u toku noći 16. marta zauzela Lipetu, glavni otpor četnika bio je slomljen, samo su njihove slabije snage pokušavale da se zadrže u zoni: Seljani — Kruševljani, Zaborani, Krstac, Tjeme, Banjdo. Da bi ih konačno uništio, štab 2. divizije je 16. marta u 15 časova uputio 2. proletersku brigadu u pravcu Kruševljana, 4. crnogorsku u pravcu Banjdo, 10. hercegovačku na neprijateljski položaj Lipeta, a 2. dalmatinsku zadržao u rejonu Glavatičeva radi osi-

guranja. Posle teških borbi 15/16. marta slomljen je otpor i ove četničke grupacije pod komandom Baja Stanišića koja je imala zadatak da se na svim ovim položajima drži po svaku cenu do dolaska četničke grupe Pavia Đurišića iz Crne Gore. Posle ovog poraza četnici su bežali ka Kalinoviku, Ulogu i Nevesinju, a italijanski general Amiko koji je planirao i rukovodio ovom ofanzivom, umesto okruženja i uništenja naših snaga u rejonu Boraka, doživeo je potpun neuspeh.

Posle bojeva kod Čičeva i Glavatičeva 15/16. marta 7. SS divizija »Princ Eugen« izbila je u rejon Širokog Brijega, a 369. divizija u dolinu Doljanke, dok su 717. i 718. divizija već bile prodrle do linije Prozor — Ostrožac — Konjic.

S druge strane, Vrhovni štab je nastojao da svojim snagama što pre izađe iz tesnaca Neretve ka istoku i jugoistoku i širokim frontom izbije na kalinovačko-nevesinjsku visoravan, Zato ih je pregrupisao u rejonu Glavatičevo — Čičevo i 19. marta uputio *prema Nevesinju* 3. diviziju, ojačanu 4. crnogorskom brigadom, sa zadatkom da prodre u Nevesinjsko polje i zauzme Nevesinje; *prema Ulogu* 2. proletersku brigadu, sa zadatkom da ovlada rejonom Ulog, Obalj tesno sadejstvujući severnije sa kolonom upućenom u pravcu Kalinovika, i *prema Kalinoviku*: 1. proletersku i 2. dalmatinsku brigadu sa zadatkom da u toku noći 20/21. marta izbije na liniju Kuta — Grajsalići.

I pored teškog poraza u rejonu Glavatičeva, Draža Mihailović je pokušao da u rejonu Kalinovika poslednjim rezervama pruži odsudan otpor i onemogući našim snagama da prodru prema Foči, a Italijani su nastojali da sa glavnim četničkim snagama zatvore pravce prema Mostaru, Nevesinju i Gacku. Pošto su u tom cilju planirali pokret ka Glavatičevu i već 19. marta usiljenim marševima uputili svoje trupe iz Foče ka Kalinoviku, odnosno iz Nevesinja i Mostara na prelaze Prenja, Crne Gore i pl. Crvalj, od 19. do 22. marta došlo je do niza veoma oštih susretnih bojeva naročito na pravcu Nevesinja i kod Kalinovika, jer su naše kolone, na osnovu izdatih naređenja, 19. marta krenule ka svojim postavljenim ciljevima.

Levokrilna kolona (1. proleterska i 2. dalmatinska brigada zauzela je u toku 20. marta položaj na Kovačevoj glavi, ali se četnička grupa Pavia Đurišića čvrsto držala na liniji: Čestaljovo — Šiljevac (k. 1447) — Lukovac — Orla kuk — Kutski Grad, tj. neposredno pred Kalinovikom. Posle niza obostranih

napada i protivnapada u toku 21. i noću 21/22. marta, obe strane su pretrpele teške gubitke i obe su izjutra 22. marta donele odluku za povlačenje. Četnici razbijeni na prilazima Kalinoviku odstupili su ka Foči i zbog toga što se na njihovom južnom boku toga jutra pojavila 2. proleterska brigada koja je, nastupajući prema Ulogu, savladala neprijateljski otpor u ovom rejonu, zauzela Obalj i kod s. Jelašca pojavila se na boku i u pozadini četničke grupacije kod Kalinovika. Ova brigada je zaplenila dve haubice, a time je i kalinovačka visoravan bila u našim rukama.

Štab 3. divizije organizovao je nastupanje ka Nevesinjskom polju u tri kolone — desnom (10. hercegovača i 1. dalmatinska brigada) pravcem: Bahtiljevica — Hansko polje — G. Zimlje — D. Zimije — Nevesinje; srednjom (5. crnogorska brigada) pravcem: Zaborani — Kljuni — Nevesinje, i levom (4. crnogorska brigada) pravcem: Kruševljani — Postojani — Nevesinje. Kolone su krenule u nastupanje 19. marta, tj. istog dana kada je i italijansko-četnička komanda sa linije: G. i D. Zimlje — Nevesinjsko polje — Prenj uputila ka Glavatičevu tri jake kolone (pretežno od četnika i nešto Italijana) da bi presrela i razbila naše snage pre no što siđu sa planinskih prevoja u Nevesinjsko polje. U toku 20. i 21. marta, u teškim susretnim bojevima kod Kljuna, Zaštolja, Pašine gomile i Marisovca četničke snage i italijanska pojačanja potpuno su razbijeni i u neredu se delom povukli ka Gacku i Mostaru,²² a naše jedinice su 22. marta ovladale Nevesinjskim poljem i Nevesinjem. Zbog pada Nevesinja zapretila je opasnost Italijanima i u Mostaru, te je njihova komanda zatražila pomoć od Nemaca, ali je nije dobila, već je vlastitim snagama morala izdržavati pritisak bujice naših snaga koje su nezadrživo nadirale svim pravcima prema istoku i jugoistoku.

Uspesima kod Kalinovika i Nevesinja izašli smo iz dugačkog tesnaca gornjeg toka Neretve na slobodan manevarski prostor i u isto vreme srećno prebrodili dugotrajnu operativnu krizu i spasli mnogobrojne ranjenike i bolesnike, jer je njihova dugačka kolona posle prelaska bila neprekidno izložena dejstvu neprijateljske avijacije, gladi, tifusu i strahovitim fizičkim i psihičkim naprezanjima. Ona je ovaj svoj mučenički put obeležila mnogim leševima, jer su umirali i ginuli ranjenici i njihovi nosioci i herojsko sanitetsko osoblje sa požrtvovanim

²² Četnici su 26. marta ponovo ušli u Nevesinje, ali su ga 3. i 9. divizija povratile 29. marta.

iekarima (računa se da je na putu od Prozora do Kalinovika umrlo i poginulo do 2.000 ljudi). Tako su 15/16. marta, kada su četničke snage bile razbijene kod Glavatičeva, svi naši ranjenici i bolesnici bili prebačeni na levu obalu Neretve. Pored 9. divizije koja je nosila ranjenike do Čičeva, od 15. marta je i 7. divizija određena za njihov transport i pratnju, a u zaštitnici je i dalje ostala 3. krajiška brigada ojačana 7. krajiškom sve do 21. marta, kada su ranjenici i bolesnici sa 7. divizijom razmešteni u rejon Glavatičeva radi odmora, a 9. divizija (sasvim desetkovana) upućena ka Nevesinju.

Krajem marta 1943. prethodnice naših divizija Glavne operativne grupe izbile su širokim frontom na liniju: Drina — Sutjeska — Gacko. Tako je posle 40 dana neprekidnih danoćnih borbi završena bitka na Neretvi.^{2:1}

Bitka na Neretvi predstavlja jednu od najvažnijih i najpresudnijih bitki našeg oslobodilačkog rata. Ona se odigrala posle punih 18 meseci od početka narodnog ustanka, a nešto više od jedne godine od formiranja 1. proleterske brigade — prve regularne jedinice naše Narodnooslobodilačke vojske. To je bilo u onom periodu našeg rata kad je NOV već bila čvrsto stala na noge i kada je bila potpuno dorasla da se u otvorenoj velikoj bici oglada lice u lice sa okupatorskim divizijama. *Ovu bitku, u tadanjoj situaciji, nismo želeli ni tražili, ali smo je očekivali. Nametnulo nam je neprijateljsko komandovanje, ali smo uspeali da je dobijemo pod najtežim uslovima koji se mogu zamisliti.* A pošto obiluje mnogobrojnim obrtima, teškim krizama i izvanrednom dinamikom, ova bitka i sa gledišta naučnoistorijske kritike zaslužuje pažnju.

Neprijateljski plan, čija se osnovna strategijska ideja sastojala u tome da se još u početku okruži i uništi glavina naše vojske u Bosanskoj krajini i likvidira Vrhovni štab, pot-

²³ Početkom marta, uporedo sa razvojem protivofanzive Glavne operativne grupe prema istočnoj Hercegovini, jedinice 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa su u Bosanskoj krajini i Lici preduzele ofanzivne akcije tako da su već u prvoj polovini marta u Bosanskoj krajini ponovo oslobođeni Bosanski Petrovac, Drvar, Glamoč, Ključ, a u Lici područja oko Gračaca, Zrmanje, Lovinca, Gospića, Vrhovina, Brloga i Brinja. Ovi korpusi su u toku marta uspeali da oslobode gotovo čitavu staru slobodnu teritoriju (koju su imali pre neprijateljske zimske ofanzive), a u nekim oblastima i da se znatno prošire.

puno je propao. Blagodareći planski vođenoj strategijskoj defanzivi i vestom korišćenju neprijateljskih grešaka, uspjeli smo da onemogućimo njegov manevar opkoljavanja i da na bazi povoljnih rezultata dvadesetodnevnih defanzivnih bojeva 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa u Lici, Kordunu, Baniji i Bosanskoj krajini, *a u duhu osnovne strategijske ideje vrhovnog komandanta*, preduzmemo protivofanzivu opštim pravcem dolina Rame — gornji tok Neretve, prema istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori. U stvari, ova su dva korpusa (a naročito 1. bosanski korpus koji je poprimio svu težinu neprijateljske ofanzive) svojom uspešnom odbranom stvorila vreme, prostor i uslove za plansku pripremu i preduzimanje velikog ofanzivnog manevra grupe triju naših udarnih divizija u dolini Neretve.

Dobro poznatu operativno-strategijsku koncepciju »opkoliti, potom uništiti« nemačko komandovanje je gotovo redovno pokušavalo da primeni u svim ofanzivama protiv naše vojske, tako reći od početka našeg ustanka sve do proleća 1944. godine. *Najuticajniji faktor za redovnu primenu takve koncepcije svakako je bio opštestrategijski položaj naše vojske koja se u dubokoj pozadini neprijatelja, u okupiranoj Evropi, pune tri godine nalazila kao usamljeno ostrvo u uzburkanom moru i odatle neprekidno prkosila svim okupatorima i njihovim pomagačima.* Ideja nemačkog komandovanja o okruženju i uništenju Narodnooslobodilačke vojske dostigla je kulminaciju u ofanzivnim operacijama »Weiss I«, »Weiss II« i »Schwarz«, koje su jedna za drugom gotovo bez predaha trajale punih šest meseci, tj. uglavnom u toku čitave prve polovine 1943. godine. *Tako je i bitka na Neretvi, u suštini, imala karakter bitke u okruženju sa probojem iz okruženja.*

Naša protivofanziva počinje 9. februara snažnim i iznenadnim naletom naše tri divizije na neprijateljske garnizone na komunikaciji Sarajevo — Mostar, u dolini Rame i Neretve, ¹ traje sve do konca marta, tj. do svršetka pobedonosnih bojeva kod Kalinovika i Nevesinja, odnosno do izbijanja naših glavnih snaga iz tesnaca gornjeg toka Neretve i pojave na Kalinovačko-nevesinjskoj visoravni. U stvari, bitka na Neretvi predstavlja najznačajnije događaje čiji je nosilac bila Glavna operativna grupa (1, 2, 3, 7. i 9. divizija i 7. krajiška brigada), pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Od njenog završetka krajem marta počinje naše nadiranje ka Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini koje se početkom maja završava izbijanjem naših jedinica na liniju: r. Morača — Kolašin — r. Tara — r. Lim.

To znači da je težište glavnih operacija početkom druge polovine februara preneto iz Bosanske krajine u dolinu Neretve i dalje ka jugoistoku gde su se kasnije odigravale odlučujuće operacije. Ova bitka vođena je u petouglu: Prozor — Ivan sedlo — Kalinovik — Nevesinje — pl. Čabulja na izrazito planinskom, besputnom, slabo naseljenom, krševitom i delom pošumljenom terenu bosansko-hercegovačkog dinarskog grebena. Pored znatne nadmoćnosti neprijateljskih snaga, stalnog pritiska njegove avijacije, oštre zime, gladi i tifusa, naša situacija je bila pogoršana prisustvom nekoliko hiljada naših ranjenika i bolesnika koje je trebalo transportovati i sačuvati od odmazde koju bi neprijatelj sigurno izvršio samo da su mu pali u ruke. To je znatno sputavalo slobodu odlučivanja Vrhovnog štaba i u isto vreme dovodilo u opasnost naše operativne jedinice.

Prema razvoju situacije u toku događaja, u bici na Neretvi ocrtavaju se tri faze. U prvoj, od 9. do 25. februara, naše divizije izvršile su napad na neprijateljske posade u dolinama Rame i Neretve, odnosno na komunikaciju Sarajevo — Mostar; u drugoj, od 1. do 5. marta, one su dejsstvovalе po unutrašnjim operacijskim pravcima, tj. izvršile su protivudar na nemačku 717. diviziju na pravcu Prozora, na 718. diviziju na pravcu Ostrošca, i na italijansko-četničku grupaciju koja je nastupala od Mostara prema Jablanici, a u trećoj, od 7. do 22. marta, posle forsiranja Neretve, naše snage su se probile iz okruženja njenim gornjim tokom, razbile i uništile glavnu četničku grupaciju Draže Mihailovića i izbile na liniju Nevesinje — Ulog — Kalinovik.

Iako su Italijani predviđali naše nastupanje u pravcu jugoistoka, njihove posade bile su iznenađene brzinom i energijom naših udara, a isto tako okupatorske komande u Mostaru i Sarajevu, naročito komandant »Jugoistoka« Ler. Pošto su uglavnom likvidirale neprijateljsku odbranu na najvažnijoj komunikaciji Sarajevo — Mostar i pregazile italijansku diviziju »Murde«, naše jedinice su se posle 5 dana od početka dejstva našle na Ivan-sedlu, odnosno na neposrednim severnim prilazima Mostaru. Pored velikog ratnog plena, time smo trenutno postigli uspeh od velikog operativno-strategijskog značaja i efekta.²⁴

²⁴ Posle događaja u dolini Rame i Neretve, komanda italijanske 2. armije u svome aktu pov. br. 6000 od 14. aprila 1943. okrivila je štab 6. korpusa i komandu divizije »Murde« za poraz i kaže: »Tako su nam zadati teški gubici u ljudstvu i sredstvima i možda isto tako težak gubitak prestiža u očima neprijatelja i saveznika«.

Ako se analizira operacijski plan i *početno grupisanje naših glavnih snaga*, tj. Glavne operativne grupe (1. 2. i 3. divizija) može se uočiti da je *najvažnijim, pravcem: Prozor — Rama — Ostrožac — Konjic — Glavatičevo — Kalinovik* upućena svega jedna (3-ća) divizija od samo dve brigade koje su posle pada Prozora bile veoma iscrpene. Umesto da je naša *srednja kolona, kao nosilac operativnog manevra, raspolagala bar sa 5—6 najboljih brigada*, ona se samo sa dve pojavila 19/20. februara pred Konjicom, od čijeg je brzog savlađivanja zavisila sudbina čitave operacije, s tim što je u napadu na ovo utvrđeno mesto učestvovala samo jedna od njih, tako da ove slabe snage ni u ponovljenim napadima nisu mogle postići veći uspeh. Na taj način je *glavna srednja kolona bila slabija od svojih bočnih obezbeđenja — 2. i 1. divizije*. Pored toga postojale su i neke greške štabova 1. i 3. divizije u organizaciji napada na Konjic, kao i *gubitak dragocenog vremena od 16. do 28. februara oko sačekivanja ranjenika* tako da se naši uspesi postignuti u trouglu Prozor—Mostar—Ivan sedlo od 9. do 25. februara, nisu mogli blagovremeno iskoristiti u operativnom pogledu. Ovaj gubitak vremena omogućio je nemačkim divizijama da nas dostignu u dolini Rame i ugroze u laktu Neretve, a italijanskom 6. korpusu i četničkoj grupaciji Draže Mihailovića u Hercegovini da nas napadnu *nadmoćnijim snagama* i nametnu nam bitku u okruženju pod krajnje nepovoljnim uslovima. Iako je Vrhovni štab pravilno procenio ulogu Ivan-sedla i Konjica za manevar i prodor prema istoku, kuda je uputio dve divizije (4 brigade), izgleda da su te snage (s obzirom na ulogu obezbeđenja 1. divizije od Sarajeva) bile nedovoljne, jer ni 3. divizija nije uspjela da otvori put ka istoku, niti je 1. divizija izvršila operativno obezbeđenje levog (severnog) boka. Prema tome, izgleda da bi bilo bolje da je srednja kolona (3. divizija), posle zauzeća Prozora, bila blagovremeno ojačana jednom krajiškom divizijom iz Bosanske krajine (bar privremeno, do pada Konjica), ali se Vrhovni štab na to nije odlučio zbog toga što su sve nemačke divizije krajem januara bile orijentisane prema Bosanskoj krajini. Nesumnjivo je da je od ishoda bojeva na frontu 1. 3. i 2. divizije (na Ivan-sedlu, kod Konjica i Jablanice) u prvoj fazi zavisio dalji tok operacija u dolini Neretve. Iako smo dobili boj kod Jablanice, naši neuspesi na Ivan-sedlu, a naročito u bo:-bama kod Konjica koje su *od do 27. februara naizmenično vodile jedinice 1. i 3. divizije, negativno su se odrazili na dalji razvoj bitke na Neretvi. Da*

smo zauzeli i održali Konjic, svakako bi Glavna operativna grupa izbegla mnoge krize koje smo krajem februara i u prvoj polovini marta morali rešavati krajnjim zalaganjem svih raspoloživih snaga.

I danas je teško utvrditi sve uticajne faktore koji su doprineli našem neuspehu na Ivan-sedlu i Konjicu, ali izgleda da je jedan od njih to što štabovi 1. i 3. divizije nisu bili potpuno shvatili operativnu važnost i ulogu Konjica, odnosno Ivan-sedla, da bi većom upornošću i energijom zadržali Ivan sedlo i zauzeli Konjic i na taj način potpuno izvršili zadatke koje im je Vrhovni štab bio postavio. To je bilo moguće naročito u vreme do 22. februara kada grupa »Anaker« i četnici još nisu bili stigli u Konjic, tim pre što su se gotovo sve naše jedinice primerno zalagale i postizale taktičke uspehe. Možda je drugi razlog što krajem februara nismo brzo prebacili 1. i 2. diviziju na najvažniji pravac — ka Konjicu.

Već smo istakli da su Ler i Roboti 8. februara u Beogradu odlučili da se preduzme ofanziva »Weiss II« sa ciljem »da se uništi Titova komunistička država«, s tim da operacija počne 25. februara (prema Letersovoj zapovesti od 12. februara). Pri tome je Ler smatrao da težište ove ofanzive treba da bude na tome da se opustoši naša teritorija i pokupi ljudstvo za prisilan rad, s tim da se operacije usmere prema Livnu. Međutim, neshvatljivo je to što je on odbio Robotijev predlog od 18. februara da operacija »Weiss II« otpočne što pre prema Neretvi i što je kasnije pristao da se jednovremeno izvode dve operacije — *prva u dolini Neretve, sa ciljem uništenja naših snaga, a druga sa ciljem da se izvrši brižljivo čišćenje terena u »Titovoj komunističkoj državi« u Bosanskoj krajini.* Naime, on je tek 21. februara, posle likvidacije italijanske divizije »Murde« i panike u Mostaru, na molbu Italijana i Letersa (neposrednog rukovodioca operacija u ovoj ofanzivi), pristao da se grupa »Fogl« i grupa »Anaker« zajedno sa 718. divizijom upute prema Prozoru i Konjicu da bi uz pomoć italijansko-četničke grupacije sa juga okružile i uništile naše snage u laktu Neretve, a 25. februara, posle neuspeha grupe »Fogl« i 5. ustaške brigade kod G. Vakufa, uputio je ka dolini Neretve i 717. diviziju. Očigledno je da Ler ili uopšte nije poznao situaciju ili se veoma kruto držao kabinetskih planova. *No, i on je posle 25. februara shva-*

*tio da se težište celokupne situacije nalazi u dolini Neretve i da se tu bije odlučna bitka.*²⁵

Posle bojeva 27. februara u rejonu Konjica, na pravcu G. Vakuf — Prozor, gde je već nadirala 717. divizija na čelu sa grupom »Fogl«, inicijativa je već bila prešla u ruke neprijatelja, tako da se naša situacija sve više pogoršavala i oko 1. marta dostigla kulminaciju na Makljenu, na Neretvici i kod Jablanice. Nemci su već bili stigli na vrata Prozorske kotline (gde je već čekao najveći broj naših ranjenika za dalji transport prema Istoku) i na domak Ostrošca, dok je italijansko-četnička grupacija nadirala s juga ka Jablanici. S druge strane, nemačka 7. SS i 369. divizija, koje su hitale ka Livnu, mogle su vrlo brzo ugroziti naše snage u Prozorskoj kotlini, ne samo zbog blizine već i zbog toga što je naša odbrana linije: Duvno — Livno — Kupres — Bugojno bila vrlo slaba. Srećom, nemačko komandovanje je posle 5. marta orijentisalo ove divizije ka Mostaru, ali to nije mogao saznati naš Vrhovni štab. Pa ipak, situacija naših snaga, opterećenih hiljadama ranjenika i masom izbeglica koje su svakodnevno pristizale u Prozorsku kotlinu,²⁶ postajala je sve teža, jer *Vrhovni štab nije imao priruci nikakvih operativnih rezervi kojima bi mogao efikasnije intervenisati*. No, on je prozreo neprijateljsku nameru, pravilno ocenio novonastalu situaciju i doneo pravilnu odluku: da dejstvom po unutrašnjim operacijskim pravcima, jednu za drugom razbije neprijateljske nastupajuće kolone, prvo najopasniju 717. diviziju na pravcu Prozora, zatim 718. na pravcu Ostrošca i, najzad, italijansko-četničku grupaciju koja je nadirala s juga prema Jablanici. Tada nastaje druga faza bitke na Neretvi koja, uglavnom, traje od 1. do 5. maja. Njen cilj je bio ne samo da se onemogući neprijateljski manevar opkoljavanja nego i da se stvori potrebno vreme i prostor za probijanje Operativne grupe dolinom gornjeg toka Neretve prema istočnoj Hercegovini. Za to je uzani trougao: Prozor — Jablanica — Ostrožac trebalo da posluži kao osnovica našeg protivmanevra. Zbog

²⁵ Karakteristično je to što su Ribentrop i Varlimont istog dana (25. februara u Rimu) ugovorili da se izvedu operacije ka Livnu i Neretvi s tim što bi u prvoj operaciji sa nemačke strane učestvovala 7. SS divizija »Princ Eugen« i 369. divizija, a u drugoj 717. i 718. divizija. No, svakako treba uočiti da i kada je Nemcima bilo sasvim jasno da se naše glavne snage nalaze na Neretvi, oni izvode operaciju »Weiss II« po predviđenom planu.

²⁶ Smatra se da je tih dana u Prozorsku kotlinu stiglo blizu 10.000 izbeglica sa Banije, Korduna i zapadnog dela Bosanske krajine.

krajnje oskudice u vremenu i stešnjenog operativnog prostora, izvođenje svih ovih protivudara predstavljalo je retku komandantsku vještinu i smeli rizik jer smo zbog *nedostatka rezervi bili prinuđeni da skidanno trupe sa drugih važnih sektora i da ih usiljenim marševima upućujemo na ugrožena mesta pod dejstvom neprijateljske avijacije, što je bilo izvanredno teško i vrlo rizično*. No, blagodareći visokoj svesti naših jedinica i starešina i njihovim natčovečanskim naprezanjima, uspjeli smo u posljednjem času da otklonimo opasnost i osujetimo neprijateljski manevar opkoljavanja i uništenja. Iako neprijateljske kolone koje su nadirale prema Prozoru i Ostrošcu nisu bile razbijene, one su ipak pretrpele osetne gubitke i prinuđene da se povuku: 717. divizija ka G. Vakufu, 718. divizija ka Konjicu, a delimično razbijena italijansko-četnička grupacija ka Mostaru. Rušenje mostova u laktu Neretve od 1. do 4. marta izgleda da je donelo neprijatelju više koristi nego nama, jer smo posle neuspeha kod Konjica početkom marta morali forsirati Neretvu bez najnužnijih sredstava, obrazovati mostobran i prebacivati jedinice, ranjenike i komoru preko jednog jedinog malog pešačkog mosta vrlo slabe propusne moći i to pod stalnim pritiskom neprijateljske avijacije.

Na drugoj strani i Ler je 5. marta doneo značajnu odluku. Uviđajući najzad da se glavna bitka bje u dolini Neretve, on je ka Jablanici i Mostaru orijentisao 7. SS i 369. diviziju koje su bile stigle na liniju Bugojno — Kupres — Livno. Zato je zahtevao od Litera i Italijana da energično produže nadiranje ka trouglu Prozor — Jablanica — Ostrožac u težnji da ova njihova dejstva i ofanzivu »Weiss II« i »Mostar« poveže u *jednu jedinstvenu operaciju, sa ciljem uništenja naše Glavne operativne grupe u dolini Neretve*. Naš Vrhovni štab je istoga dana pravilno uočio da smo izvedenim protivudarima samo privremeno otklonili opasnost i da odbacivanje i potiskivanje neprijatelja ka severu i jugu nikako ne znači da će se on odreći svojih ofanzivnih namera. Mi smo samo uspjeli da povećamo poluprečnik manevarskog prostora obezbeđujući pri tome najpotrebnije vreme za pregrupisanje snaga. U stvari, s obzirom na uspehe koje smo postigli u protivudarima i na karakter dejstava nemačkih divizija (naročito 717. i 718. koje su dotle bile glavni nosioci manevra opkoljavanja) u trećoj fazi bitke, mi smo već bili preoteli inicijativu i stekli znatno veću slobodu rada i odlučivanja. U takvoj situaciji Vrhovni štab je 5. marta doneo odluku da brzo forsira Neretvu kod Jablanice, razbije četničku

grupaciju i izvrši energičan prodor tesnacem gornjeg toka Neretve *sa ciljem da što pre izbije na liniju Nevesinje — Ulog — Kalinovik*, obezbeđujući svoje bokove, naročito od pravca Konjica i Prenja.

Treća faza bitke obuhvata forsiranje Neretve (započeto 7. marta) sa petnaestodnevnim bojevima u veoma dugom, uzanom i besputnom tesnacu njenog gornjeg toka sve do izbijanja na liniju Nevesinje — Ulog — Kalinovik. Međutim, tehničke pripreme za forsiranje Neretve bile su veoma slabe, jer jedan mali pešački most slabog kapaciteta nije ni izdaleka mogao da posluži za prebacivanje oko 20.000 boraca, ranjenika i izbeglica, a da se i ne govori o teškom naoružanju. Zbog toga smo bili zapali u tešku krizu. A što je ta kriza ipak prebrođena treba u prvom redu zahvaliti izvanrednoj veštini i heroizmu naših brigada prvoprebačenih na suprotnu obalu, a zatim i nedovoljnoj obaveštenosti neprijatelja (naročito nemačkih divizija) o našem stvarnom stanju tih dana u kolenu Neretve. I ne samo što smo uspjeli da prebrodimo ovu krizu koja je permanentno trajala sve do 15/16. marta, tj. sve dok nije prebačen i poslednji naš ranjenik na levu obalu, nego smo dobili i odlučujući boj kod Glavatičeva. A posle forsiranja Neretve inicijativa je sve više prelazila u naše ruke i težište bitke se postepeno prenosilo prema istoku.

Naša Glavna operativna grupa probijala se gornjim tokom Neretve u vidu klina, sa jakim pobočnicama prema Konjicu i prevojima Prenja (po jedna divizija na svakom boku). Kao udarna snaga za rasecanje obruča po dubini od Jablanice do Glavatičeva i za brzo izbijanje na liniju Kalinovik — Ulog služila je 2. divizija, ojačana 1. proleterskom brigadom. I, zahvaljujući iznenadnom, snažnom udaru ona je uspela da po delovima tuče četničku grupaciju Draže Mihailovića u laktu Neretve, na Pakleni i Borašnici, kod Glavatičeva, Kalinovika i Nevesinja tako da se od tog teškog poraza četnička vojska Draže Mihailovića nije mogla više nikad oporaviti. Međutim, prilikom forsiranja Neretve Italijani i četnici su preko prevoja Prenja i iz Nevesinjskog polja neprekidno ugrožavali naš prodor prema istoku sve dok nismo izbili iz gornjeg toka Neretve. Italijani su strahovali da ćemo, posle izbijanja iz tesnaca, skrenuti u okupacionu zonu 6. korpusa. Zato je komanda ovog korpusa, smatrajući da nas može zadaviti u tesnacu Neretve, planirala da pre toga okruži i uništi naše snage u rejonu Boračkog jezera te je preduzela koncentrično nastupanje svih raspoloživih čet-

ničkih snaga, ojačanih pojedinim italijanskim bataljonima i baterijama, pod neposrednim rukovodstvom italijanskog generala Arnika. Ali, kao što smo već istakli, naša 2. divizija, ojačana 1. proleterskom brigadom, poremetila je ove planove nezadrživim nadiranjem i odlučnim bojem kod Glavatičeva, 16. februara. Time ne samo što je razbijeno neprijateljsko okruženje, nego je našim snagama obezbeđeno da potpuno preuzmu operativno-strategijsku inicijativu. S druge strane, reakcija 717. i 718. divizije na naš prodor gornjim tokom Neretve nije se osetila, bez obzira na to što smo ostavili prilično slabu zaštitnicu na desnoj Obali Neretve, jer su mlitavo, sporo i sa zakašnjenjem krenule u nastupanje. Da bismo obezbedili prodor dolinom Neretve od energičnog dejstva neprijatelja iz rejon Konjica kod G. i D. Bjele, naša 3. divizija je dobila zadatak da kao stalna pobočnica na levoj obali Neretve drži sektor Ostrožac — Konjic, sa težištem odbrane prema Konjicu. Ali, 10. marta, kad je kriza probijanja kroz tesnac još i te kako trajala, 717. divizija je tek stigla u Prozor, a 718. se povukla u rejon Konjica (pošto su joj brigade naše 3. divizije ranije zadale udarac na Neretvici), zadovoljavajući se jačom izviđačkom delatnošću u pravcu Čelebića. Tek u toku 15/16. marta 717. i 718. divizija pojavile su se u kolenu Neretve, a pet dana kasnije 7. SS divizija »Princ Eugen« i 369. divizija su bez mnogo žurbe izbile u prostor Doljanka, Široki Brijeg (od Livna do Neretve i Mostara ove dve divizije su imale glavni zadatak da se doko-paju iboksitnih rudnika). Na taj način su 20. marta četiri nemačke divizije izbile na Neretvu gde, po Lerovim rečima, nisu našle »ni piena, ni zarobljenika, ni mrtvih«. Izbijanjem na Neretvu, uspostavljanjem veze Sarajevo — Konjic — Mostar i stavljanjem mostarskih rudnika boksita ponovno u pogon, Nemci su smatrali da su završili operacije »Weis II« i »Mostar« mireći se sa činjenicom da su im naše glavne snage umakle. Ali da je nemačko komandovanje krajem februara uputilo 7. SS diviziju »Princ Eugen« i 369. diviziju pravcem Livno — Prozor — Jablanica (umesto »čišćenja teritorije« u Bosanskoj krajini) u vreme naše velike krize na pravcu G. Vakuf — Prozor ili bar početkom marta za vreme našeg dugog forsiranja Neretve kod Jablanice, situacija Glavne operative grupe bila bi mnogo teža. Međutim, ono ne samo što to nije uvidelo ili nije predvidelo u svojim planovima, nego nije moglo prikriti svoj neuspeh ni pred ustaškom vladom, general Liters, komandant korpusa »Hrvatska«, morao je priznati da je »visoko vodstvo partizana bilo

vrlo dobro i elastično, a borbena vrednost trupa delom dobra, a delom izvanredna«. Isto tako, da su 717. i 718. divizija nastupale bržim tempom ka kolenu Neretve i tamo izbile oko 10. marta, dovele bi nas u vrlo tešku situaciju. Međutim, njihova nedovoljna aktivnost i izvesna opreznost u vremenu od 5. do 15. marta mogu se objasniti posledicama udaraca koje smo im zadali u drugoj fazi bitke, odsustvom koordinacije operacija okupatorskih snaga, a verovatno, i nepoverenjem i antagonizmom koje je i u ovoj bici došlo do punog izražaja između dva saveznika.

Sjajno izvedenim bojevima kod Kalinovika, Uloga i Nevesinja 22. marta, završena je bitka na Neretvi definitivnim razbijanjem i uništenjem glavne četničke grupacije Draže Mihailovića. Tako je, posle 40 dana neprekidnih borbi i bojeva, završena naša slavna pobedonosna bitka na Neretvi, u kojoj smo podneli velike žrtve (od 4.500 do 5.000 ljudi ne računajući izbeglice). Ovu pobedu smo postigli u prvom redu zahvaljujući *pravilnoj oceni situacije i umešnom rukovođenju Vrhovnog štaba, brzini manevrovanja svih jedinica, naročito trupa 1, 2. i 3. divizije, njihovoj visokoj političkoj svesti, natčovečanskim naporima i upornosti u izvršenju postavljenih zadataka svih brigada angažovanih u ovoj bici. (Njome smo postigli i izvanredno značajan vojno-politički uspeh.)* Zatim uništenjem »kraljevske vojske u otadžbini« pod komandom ministra izbegličke jugoslovenske vlade Draže Mihailovića, koja se borila rame uz rame sa okupatorskim snagama i pod komandom njihovih komandanata. Pobedama nad oko 25.000 četnika u okuci Neretve, kod Glavatičeva, Zaborana i Kalinovika — od kojih krajem marta nije ostalo ni 5.000 — naše divizije i brigade su u isto vreme razbile i pred celim svetom razobličile snage kontrarevolucije, podle sluge okupatora i međunarodne reakcije.

Ako razmatramo u celini tok bitke na Neretvi, videćemo da je Vrhovni štab predviđao da će prva etapa naše protivofanzive ka jugoistoku (tj. prodor do Neretve kroz italijansku okupacionu zonu) biti najteža, bez obzira na slabost Italijana, jer je pravilno pretpostavljao da će Nemci brzo reagirati čim se pojavimo na Neretvi, kao što je i bilo. Očekujući da bi moglo doći do okruženja naših snaga u dolini, on je radi obezbeđivanja prema Mostaru i Sarajevu uputio na Ivan sedlo i severne prilaze Mostaru 1. i 2. diviziju, koje su — kao stalne pobočnice — imale zadatak da sa severa i juga obezbeđuju našu zonu nastupanja *sve dok začelje Glavne operativne grupe sa bolnicama ne*

prođe najugroženija mesta — Konjic i Jablanicu. Ali usled naglog poremećaja ravnoteže snaga u korist neprijatelja krajem februara, naše snage su se našle u operativnom okruženju, po našem mišljenju, ne samo zbog naše slabe obaveštajne službe, *nego u prvom redu zbog sačekivanja ranjenika u Prozorskoj kotlini i dugog očekivanja pada Konjica.* Kad su 1. i 2. divizija 15/16. februara bile u dolini Neretve, odnosno na komunikaciji Sarajevo — Mostar, čelni ešelon naših ranjenika nalazio se u Glamočkom polju. 22. februara, kada je pala Jablanica i situacija u dolini Neretve uglavnom bila jasna, tek je stigao u Prozorsku kotlinu, a 1. marta, kada su uglavnom svi ranjenici bili u okolini Prozora, operativna kriza dostigli je vrhunac, jer smo se stvarno nalazili u potpunom operativnom okruženju. To znači da je *sačekivanje ranjenika i očekivanje pada Konjica* (od 22. do 28. februara) bilo veoma opasno. Zbog toga nam izgleda da je sa Glavnom operativnom grupom trebalo uzeti samo deo ranjenika i da je organizovanju i pripremanju njihovog prikupljanja i transportovanja trebalo pristupiti još početkom januara, jer smo tada u Vrhovnom štabu znali da neprijatelj priprema veliku ofanzivu protivu nas u Bosanskoj krajini, i kada je već bila pala odluka o našoj protivofanzivi.

Ako se ima u vidu da su se naše snage nalazile između reke Save na severu i Jadranskog mora na jugu i jugozapadu i da su nemačke divizije preduzele ofanzivu sa severozapada, tj. sa linije: Karlovac — Sisak — Banja Luka, jasno je da smo se morali orijentisati za izlazak iz okruženja prema Hercegovini i Crnoj Gori, tim pre što je i pravac od Bosanske krajine prema južnoj Dalmaciji i Hercegovini bio slobodan. Sem toga, taj pravac je vodio italijanskom okupacionom zonom, a pošto je bio ispresecan, besputan i prikriven, bio je nepogodan za efikasnu upotrebu neprijateljske avijacije, tenkova i vozeće artiljerije, kao i za brzo manevrovanje snagama.

Kad smo krajem februara uvideli da se trenutno ne možemo probiti u severnu Hercegovinu preko Konjica, postavlja se pitanje da li je trebalo izmeniti odluku i skrenuti prema severu ili jugu, jer smo se sa prekaljenim divizijama Glavne operativne grupe (naročito 1, 2. i 3. divizijom) mogli tako reći svuda probiti, ali samo bez mase ranjenika i naše teško stečene ratne tehnike: haubičke artiljerije, tenkova, kamiona, ogromnog i raznovrsnog ratnog plena, komore itd. Ali, dok smo teško naoružanje i opremu morali žrtvovati u kanjonima Neretve, nikada nismo mogli ostaviti hiljade ranjenih i teško bolesnih

drugova na milost i nemilost okrutnom neprijatelju. Iako je njihovo spasavanje izazivalo ogromne teškoće u daljem operativnom rukovođenju, Vrhovni štab nije mogao prihvatiti drugo rešenje. Možda se krajem januara, pre odluke o njihovom transportovanju za Glavnom operativnom grupom, mogao prebaciti najveći deo ranjenika ka centralnoj Bosni, srednjoj i južnoj Dalmaciji, ali se krajem februara, kad su mase ranjenika već bile u dolini Rame, na ovako nešto uopšte nije moglo ni pomisliti.

Naše eventualno kretanje ka Mostaru i dalje u južnu Hercegovinu (koje je italijanska okupaciona komanda i ranije očekivala), ne bi dalo željene rezultate. To bi, pored izvanrednih teškoća u prebacivanju ranjenika, bila veoma riskantna odluka zbog toga što su u rejonu Mostara već bile koncentrisane jake italijansko-četničke snage. Eventualno skretanje naših snaga preko Bitovnje ka Kreševu i Fojnici takođe je bilo izvanredno rizično kako u pogledu operativne sigurnosti (došli bismo u klešta između 717. i 718. divizije na domaku jakog sarajevskog garnizona), tako i u pogledu daljeg transportovanja ranjenika. Pored toga, ni na tom pravcu nije bilo nekog izrazito važnog političko-strategijskog cilja. Zato je odluka Vrhovnog štaba da se izvrši prodor gornjim tokom Neretve ka istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori bila jedino pravilna.

Bitka na Neretvi vođena je pod izvanredno nepovoljnim operativno-strategijskim okolnostima. Tako, pored izrazito brojne i tehničke nadmoćnosti neprijateljevih snaga, prostor i vreme su mu takođe išli na ruku. Stešnjeni u besputnom prostoru velikih i surovih planina Raduše, Cabulje, Prenja i Crne Gore s jedne, Bjelasice i Treskavice s druge strane, i kanjonskih reka Rame i Neretve, pod pritiskom hiljada ranjenika, bolesnika, gladi, tifusa i neprijateljske avijacije, naše mogućnosti za operativno manevrovanje bile su sasvim ograničene i skopčane sa velikim rizikom. Zato je ova bitka — u svim fazama — u celom dinamičnom toku protkana mnogobrojnim naizmeničnim i simultanim krizama, naglim taktičko-operativnim promenama povoljnim čas za jednu čas za drugu stranu, potresnim zbivanjima i mučnim scenama ne samo na danonoćno aktivnom kružnom frontu, već i naročito u pozadini, tj. u dolini Rame i Neretve, vezanim za prenošenje i obezbeđivanje ranjenika i bolesnika. Sve je to predstavljalo u suštini natčovečansku četrdesetodnevnu dramu, gde je svaki učesnik ulagao sebe — svoj život da bi se sve te mnogobrojne i naizgled bezi-

zlazne situacije i krize mogle savladati. Duboko svesni velike istorijske odgovornosti, zajedničkim, udruženim i nebrojenim žrtvama najzad se uspeo. Blagodareći moralnoj nadmoćnosti naših jedinica, njihovoj visokoj političkoj svesti, njihovom heroizmu, predvođeni vešto i smelo i znalački svojim komandirima, komandantima i političkim komesarima, pod mudrim rukovodstvom Partije i druga Tita — savladana je ova najveća i najsudbonosnija prepreka u narodnooslobodilačkom ratu — dobivena je bitka na Neretvi.

Sa gledišta ratne prakse drugog svetskog rata, treba istaći da je bitka na Neretvi (pored one na Sutjesci) izgleda jedina u kojoj su se trupe iz operativnog okruženja uspele probiti sopstvenim snagama, bez ikakve neposredne pomoći spolja, i naneti poraz neprijatelju.

Bitka na Neretvi je, bez sumnje, najznačajnija i najpresudnija u našem narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji. Njome je vrhovno nemačko-italijansko komandovanje nastojalo da likvidira narodnooslobodilački pokret i uništi Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. U tom velikom i odlučujućem političko-strategijskom neprijateljskom poduhvatu učestvuju, zajedno sa okupatorskim nemačko-italijanskim snagama: glavne snage domaćih izdajnika — četnika, ustaša i domobrana — svi pod operativnom komandom nemačko-italijanskih štabova. To je prvi put od početka narodnooslobodilačkog rata da se u jednoj takvoj velikoj i otvorenoj bici nađu zajedno sa okupatorskim trupama *udružene glavne snage kontrarevolucije* da bi ostvarile zajednički političko-strategijski cilj: uništenje glavne Narodnooslobodilačke vojske. U tim ratnim danima reakcionarni krugovi na Zapadu koji su davali političku i materijalnu podršku svim snagama kontrarevolucije, posebno Draži Mihailoviću (tadašnjem ministru izbegličke vlade u Londonu), sa puno nade očekivali su pobedu okupatora i domaćih izdajnika nad Narodnooslobodilačkom vojskom.

Kao što smo videli, nije se ostvarila želja ni jednih ni drugih. Pobjeda je pripala nama, našoj mladoj revolucionarnoj narodnoj vojsci koja se već od tada, kao značajan faktor opšte savezničke strategije, sve više ističe na balkanskoj ratnoj pozornici. To su posle bitke na Neretvi, otvoreno priznavale i nemačka i italijanska Vrhovna komanda, kao i njihovi generali koji su u to vreme ratovali protiv nas na jugoslovenskom ratištu.

Najzad je istina o našoj narodnooslobodilačkoj, antifašističkoj borbi, predvođenoj Komunističkom partijom i drugom Titom, prodrla u gotovo sve krugove demokratske, slobodoljubive svetske javnosti. To je bilo od velikog političkog značaja za dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta i njegovo međunarodno priznanje od strane antihitlerovske koalicije. Već od tada Narodnooslobodilačka vojska i Nova Jugoslavija ulaze u red priznatih i poznatih faktora antihitlerovske koalicije.

Kao što nam je poznato, posle bitke na Neretvi i Sutjesci kao rezultat velikih i istorijskih pobeda, u konkretnoj međunarodnoj ratnoj situaciji došlo je do Drugog zasedanja AVNOJ-a — na kome su udareni temelji naše nove narodne socijalističke države — bratske zajednice svih jugoslovenskih naroda.

Prema svemu tome, bitka na Neretvi predstavlja ne samo najblistavije moralno-političko i vojničko ostvarenje, već i najpresudniju i najsudbonosniju političko-ratnu prekretnicu posle koje se (nakon Drugog zasedanja AVNOJ-a) mogao jasno i određeno sagledati krajnji ratno-revolucionarni cilj: nacionalno i socijalno oslobođenje naših naroda. Zato će bitka na Neretvi večno ostati naš ponos, naša gordost i naša slava.

Velimir TERZIC